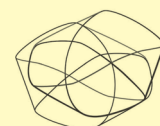

KRING ONLINE

5

JUNI 2018

Kring voor Psychoanalyse
van de New Lacanian School

7 Laat u bijten *Cis Dewaele*

LEZINGENCYCLUS

‘Overdracht voorbij de liefde’

11 Overdracht en object a *Anne Béraud*

19 Overdracht voorbij de liefde... voor de zin *Clotilde Leguil*

ONDERZOEKSATELIER

L’Acte psychanalytique

27 Overdracht en het grijze veld van de analyticus *Evi Verbeke*

31 Wat is een psychoanalytische act? *Stijn Vanheule*

35 De analytische act, haar paradox en het ondraaglijke ervan *Sam Calmeyn*

PPaK

Kliniek (z)onder overdracht?

38 De negatieve overdracht *Joost Demuynck*

45 Aanwezigheid van de analyticus *Geert Hoornaert*

Editoriaal

Els Van Compernelle, Glenn Strubbe, Katrien Mortier, Vic Everaert

Politiek van de dingen

Een van onze leden, Charlotte Luyckx, maakte na de lektuur van *La politique des choses* (Jean-Claude Milner, *éditions Verdier*, 2011) aan het toenmalige bureau van de Kring voor Psychoanalyse haar verlangen kenbaar om deze schitterende verhandeling naar het Nederlands te vertalen.

We zijn zeer verheugd u te kunnen melden dat 'De politiek van de dingen', uitgegeven door *via LACAN*, beschikbaar is. U kan dit boek bestellen via de website van de Kring of aanschaffen in boekhandel Limerick te Gent.

Op 31 mei 2018 werd deze publicatie aan het publiek voorgesteld. Nathalie Lacey, die eveneens een nawoord schreef, organiseerde de boekvoorstelling waarop Cis Dewaele een van de genodigden was. Zijn tekst, een smaakmaker voor *de politiek van de dingen*, opent deze vijfde editie van *Kring Online*.

Lezingencyclus - Overdracht voorbij de liefde

Binnenkort vindt het jaarlijkse congres van de *New Lacanian School* plaats, en dat onder de titel *Le transfert dans tous ses états: sauvage, politique, psychanalytique*. In de aanloop daar naartoe organiseerde de Kring in 2017 & 2018 een lezingencyclus ('Overdracht voorbij de liefde') waarop o.a. Clotilde Leguil (Parijs) en Anne Béraud (Montréal) uitgenodigd werden. Hun lezingen vormen een tweede luik in deze editie.

Onderzoeksatelier – L'acte psychanalytique

Ook het thema van het onderzoeksatelier van de Kring oriënteerde zich op het komende congres. Zo lazen we het vijftiende seminarie van Lacan, *L'acte psychanalytique*, een van de seminars waarin het thema van de overdracht zeer expliciet behandeld wordt. Enkele leden en participanten presenteerden een bijdrage omtrent de specifieke lessen die onder de loep genomen werden. Evi Verbeke, Stijn Vanheule en Sam Calmeyn maakten een lezing omtrent de vierde en vijfde les uit *l'Acte*.

PPaK

Klinische praktijk (z)onder overdracht?

Tot slot bieden we u twee teksten aan, opnieuw rond het thema van de overdracht, vanuit het Programma Psychoanalytische Kliniek te Gent. Tijdens het werkjaar 2017-2018 verzorgde het PPaK opnieuw een basisonderwijs in de lacaniaanse psychoanalyse, onder de titel '*Klinische praktijk (z)onder overdracht?*' Joost Demuyne boog zich over 'de tegenoverdracht', Geert Hoornaert onderzocht 'het verlangen van de analyticus'.

"Au commencement de la psychanalyse est le transfert", stelde Jacques Lacan in 1967.¹ Deze *transfert* heeft met de liefde te maken, vormt de hefboom van de psychoanalyse en leerde ons het voorbijwerkjaar dat ze misschien wel ons enige wapen is tegen de politiek van de dingen in.

.....
1. Lacan, J. (2001 [1967]). Proposition du 9 octobre sur le psychanalyste de l'École. In *Autres écrits*, Seuil, coll. Champ Freudien, 247.

NIEUWE PUBLICATIE

uitgegeven door
via LACAN

bestel uw exemplaar op
www.kring-nls.org

Sinds de XIXde eeuw is men het er in elk geval over eens: het bestuur van sprekende wezens is duidelijk een zaak die veel ter ernstig is om aan sprekende wezens toe te vertrouwen. Beter zou zijn haar toe te vertrouwen aan de dingen. Die regeren zich immers vanzelf; waarom zouden zij dan niet ook de mens regeren? De meest wijze politicus zou dan degene zijn die uitlegt wat de dingen willen; de meest ernstige expert zou zich beperken tot het vertalen van wat de dingen in stilte zeggen; de meest beloftevolle strategie zou de bereidwillige transformatie van mensen in dingen op haar programma hebben staan.

Eén woord vat deze overtuigingen samen: *evaluatie*. Dit was lang een onschuldige term, maar vandaag verwijst hij naar een geheel van nieuwe en bedreigende praktijken.

Voor elke fase ontwikkelt de evaluatie specifieke procedures waarmee ze de absolute regering van dingen kan installeren. Ze grijpt de mens niet alleen in zijn externe activiteiten - het evalueren van gedragingen, resultaten, realisaties - maar ze pretendeert ook te kunnen peilen tot in het diepste van het intieme leven.

Vandaag bereidt men zich voor om subjecten te evalueren als subjecten. Om hen voorgoed te brandmerken met de stempel van het inerte. Op veel radicalere wijze dan bij zijn voorgangers het geval was, is de mens van de evaluatie tot ding verworden, het laatste der dingen, het meest passieve ook, een speelbal in handen van de krachten die zich aandienen.

Het gaat hier om de politiek van de komende eeuw. Jean-Claude Milner (1941) is filosoof en linguïst, woonachtig in Parijs. Hij is emeritus professor linguïstiek aan de *Université Paris VII*.

In 1960 werd hij toegelaten tot de *École Normale Supérieure* waar hij de seminaries volgde van Louis Althusser, Roland Barthes en Jacques Lacan. Tijdens die jaren raakte hij bevriend met Jacques-Alain Miller, die eveneens leerling was aan de ENS, en richtte samen met hem in 1966 de invloedrijke '*Cahiers pour l'analyse*' op. Nadien studeerde Milner aan het *Massachusetts Institute of Technology*. Daar werkte hij aan de zijde van Noam Chomsky en Roman Jakobson.

Jean-Claude Milner is een inspirerend denker met een indrukwekkend oeuvre dat zich uitstrekt over verschillende disciplines, waaronder continentale en Anglo-Amerikaanse filosofie, politiek, linguïstiek en psychoanalyse. Verscheidene werken wendden naar het Engels, het Spaans, het Italiaans en nu ook het Nederlands vertaald.

De politiek van de dingen

LAAT U BIJTEN

Een reactie op De politiek van de dingen ¹

Cis Dewaele ²

Ik ben geen lezer, dames en heren. Boeken zijn voor mij een verplichting al van sinds ik scholier was en zijn dat grotendeels gebleven, een uitzondering niet te na gelaten.

Ik ben geen intellectueel, dames en heren. Ik sta hier niet op mijn plaats. Studeren was een daad van invullen van verwachtingen gesteld door mezelf en mijn omgeving.

Maar ik heb genoten van dit boek en ik ga u uitleggen waarom.

Dit verplichte boek beet mij. Eerst omdat ik toegezegd had hier aanwezig te zijn en dan hoorde dat ik daarom moest lezen. Daarna omdat de woorden mij uitdaagden, mij aangrepen of, en misschien vooral, verwarden.

Verwarring omdat dit een moeilijk boek is, geschreven in een taal die niet de mijne is en spreekt over onderwerpen waar ik niet genoeg bij stil stond. Die verwarring beet mij.

Want verwarring is voor mij niet negatief. Ik ben ervan overtuigd dat een mens een vat van complexiteiten, van ingewikkeldheden is. Complexiteiten die onszelf en anderen uitdagen om die te ontwarren, goed wetende dat de ontwarring er niet zal komen maar het ontwarren onszelf (en wie weet, ook de andere) zal verduidelijken. Verwarring vraagt om de daad van ontwarring zonder de pretentie er een finaal antwoord uit te distilleren. Mogelijks is dit ook waar de schrijver van dit boek ons heen bijt: als een bezeten hond jaagt hij de woorden ‘expert’ en ‘evaluator’ op stang en besmet die concepten met een zweem van zinsverbijstering.

Hier spreekt een sprekend wezen, hier bijt

1. Bijdrage op de boekvoorstelling van de Nederlandse vertaling van *De politiek van de dingen* van Jean-Claude Milner, een evenement van *la movida Zadig, Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en *boekhandel Limerick*. Donderdag 31 mei 2018, Campo, Gent.
2. Coördinator Straathoekwerk Vlaanderen, mede-oprichter Sociaal Werk ActieNetwerk. cis.dewaele@samvzw.be

een dolle hond, hier besmet een ‘zieke’ de ‘gezondheid’.

Ik ga dit boek niet bespreken, ik tracht het slechts te verbinden met mezelf en mijn wereld. Mijn manier van werken was de volgende: in de flarden tekst die ik begreep, onderlijnde ik zinnen die mij uitdaagden. Van al die onderlijningen, breng ik er nu enkele.

*“Verre van te zijn uitgedoofd door de crisis, put het discours van de evaluatie er net nieuwe kracht uit; waar het gisteren beloofde bij te dragen tot het vermeerderen van de rijkdom, belooft het vandaag een verbetering van het armoedebeleid.”*³

En dan heb je mij mee. Dat woordje armoedebeleid behoort tot mijn wereld. Ik ben Cis Dewaele en coördinator van het Straathoekwerk in Vlaanderen. Straathoekwerkers begeven zich in de onderbuik van de samenleving om daar contact te zoeken met hen die het meest uitgesloten worden of zich zo voelen. En samen met hen kijken zij wat wenselijk, mogelijk en/of haalbaar is voor hen in hun leven. Straathoekwerkers staan met hen die alleen gelaten zijn. En dan komt die quote van evaluatie hard aan. Milner betoogt dat evaluatie ons wegleidt van de mensen en ons doet richten op de dingen. Nochtans zie ik evaluatie als een noodzaak in het opstellen en uitvoeren van een armoedebeleid. De verwarring nam plaats naast mij, sprak mij aan en vroeg mij of evaluatie en armoedebeleid noodzakelijke partners zijn. (de verwarring nam later in het boek plaats op mijn schoot en sloeg mij recht in het gezicht toen elke vorm van macht in vraag gesteld werd, zelfs als die zich beriep op de principes van de Franse Revolutie, nota bene mijn favoriete idealen)

Diezelfde redenering over evaluatie kwam ik later in het boek opnieuw tegen, maar deze keer schoof de verwarring op om plaats te maken voor inzicht:

*“De progressieve toevlucht tot statistieken moet ons alarmeren. Het individu telt voor één. Een triviale stelling als men ze niet letterlijk neemt: het gaat om de rekenkundige één. Maar in statistieken maakt de rekenkundige één juist geen enkel verschil. De rekenkundige één heeft een levendige gedaante: het individu.”*⁴

En dat raakte mij. Want daar stond wat ik bij elk armoedebeleid reeds aanvoelde: jij zal maar

3. Milner, J.-C. (2018). *De politiek van de dingen. Korte politieke verhandeling I*. Publicatie verzorgd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en uitgegeven door *via Lacan*, 16.
4. *Ibid.*, 32.

die één zijn. Jij zal maar die persoon in armoede zijn. Wat baat het als de armoede daalt (maar laat ons wel wezen, ze stijgt) maar niet bij jou? Het zijn die statistieken die ons armoedebeleid vormgeven maar tegelijk het lijden ook zoek maken. Nergens lees je de ontredding die mensen meemaken wanneer ze tegen hun kind moeten zeggen dat er geen geld is voor een verjaardagsgeschenk. Die mensen worden dingen door statistieken. Misschien spreekt Milner daarom over de politiek van de dingen. Het zoek maken van lijden is volgens mij ook waar politici naar streven. En dat bedoel ik zowel positief als negatief.

Naast mij zit steeds vertrouwen. Als ik ervan uitga dat iedereen alles doet om goed te doen, dan geeft mij dat rust en ontslaat het mij van de tijdrovende en vaak fout aflopende taak van controle. Ik geloof nog steeds dat mensen dingen doen om goed te doen. Met lijden zoek maken, bedoel ik dat ook zij in hun onkunde, diezelfde onkunde die wij allemaal hanteren, trachten om lijden te verminderen. Ook zij willen goed doen. En ik geloof dat.

Anderzijds maken zij lijden zoek omdat het hen dan ontslaat van de verantwoordelijkheid zich daarover te verantwoorden. Waar geen lijden is, hoeft geen inspanning geleverd te worden. En statistieken tonen geen lijden meer. Zij tonen verdelingen van categorieën aan. Categorieën waar iedereen en niemand zich in herkent. Of zoals Milner het prachtig verwoordt: “... van zandkorrels, eindelijk inwisselbaar want niet van elkaar te onderscheiden.”⁵ De politiek van de dingen dus door het lijden zoek te maken.

Meer nog, voor mij gaat het vaak om de politiek van het ding. En dat ding, waar ook onze razende hond naar bijt, is volgens mij de vrije markt. Want lijden is lastig als betaalbaarheid het adagium is. We, en dat zijn niet alleen onze politici, hebben de markt naar voor geschoven als het hoogste goed. Ik sprak vroeger reeds over de vervanging van het vrije woord door de vrije markt. En ook in deze tekst vind ik daar flarden van terug. We stemmen niet meer voor mensen, mensen, mensen maar voor jobs, jobs, jobs. Want als het goed gaat met de economie, dan gaat het goed met de mensen. En een goede economie is niet gebaat met lijdende mensen, want die kosten geld. Lijden wordt zoek gemaakt omdat de markt daar niet mee gebaat is. Hoewel, de pillenindustrie die op basis van evaluatie aangetoond heeft dat sommige vormen

van lijden tegen de juiste prijs ingedijkt kunnen worden, die heeft daar natuurlijk wel baat bij. Zolang het maar niet gaat over lijden dat niet gecontroleerd kan worden. Want zo’n moeder die geen geschenk kan kopen voor haar dochter, daar is geen medicijn tegen opgewassen.

We kunnen lijden dus zoek maken met pillen, of het wegcijferen. Maar in beide gevallen brengt het ons bij de termen controle en vrijheid. Ik laat de hond opnieuw op u los met het volgende citaat:

*“Vrijheid is niet op recht gebaseerd maar op macht. Vrij zijn is macht hebben en die ook uitoefenen. Slechts één vraag is aan de orde: hoe kan de zwakste daadwerkelijk vrij zijn ten aanzien van de sterkste? Of scherper nog, hoe ervoor zorgen dat de zwakste macht heeft? ... Er is in laatste instantie slechts een materiële garantie voor daadwerkelijke vrijheid. Een noodzakelijke garantie, ook al volstaat ze niet: de zwakste heeft ten aanzien van de sterkste het recht op geheimhouding. Maar de evaluatie zal op haar beurt pas tevreden zijn wanneer dit recht is afgeschaft, vooral voor het individu.”*⁶

Naast verwarring is nu ook uitzichtloosheid op mijn schouder komen tikken. Heeft de zwakke, wie dat ook moge zijn, als enigste wapen nog geheimhouding om zich staande te houden? En waar plaatst mij dat met mijn intenties om de zwakke mee in beeld te brengen?

De hond die aan mijn been knaagt, wordt knap lastig en de plaatsen naast mij stilaan gevuld. Gelukkig verwacht niemand van mij antwoorden. Maar het belang van geheimhouding, of dat nu over de straathoekwerker gaat of de mensen waar hij of zij mee werkt, dat verdedig ik wel!

In de politieke poging lijden zoek te maken, wordt er onder andere aan het (beroeps)geheim geknaagd. Sociaal werkers moeten, net zoals de mensen waar ze mee werken, alles meedelen. Want je kan toch niemand helpen als die niet alles opbiecht? En opnieuw worden hier de werkers en hen waar mee gewerkt wordt samen geviseerd. De werker moet alles rapporteren want op die manier komt de beste vorm van hulpverlening bovendrijven. Die rapportage zal echter nooit weergeven wat die hulpverlening volledig inhoudt en zal anderzijds nooit rekening houden met het socio-politieke klimaat waarin die hulpverlening zich dient te begeven. Een maat voor niets dus.

Maar ook de zwakke moet alles meedelen. Want

5. *Ibid.*, 44.

6. *Ibid.*, 31-32.

alleen dan kan hij geholpen worden. En nu wordt het, voor zover het dat nog niet was, echt pervers. Want de eerlijkheid van de zwakke, die geëist en opgelegd wordt, zal uiteindelijk leiden tot bestraffing. Het been dat de hond voorgehouden wordt, zal gebruikt worden om hem te slaan. “Het kan wel zijn mijnheer dat u recht heeft op een uitkering, maar u verdient bij in het zwart, zoals u net opbiechtte en daarom verliest u uw uitkering.” En “Natuurlijk bent u verzekerd mevrouw, maar u heeft gerookt en daarom staat u er nu alleen voor.”

Die eerlijkheid hangt samen met een bijzondere invulling van het recht op eigen keuzes. Sinds de Verlichting zijn wij er terecht trots op dat vrijheid van keuze een ideaal is dat wij nastreven. Maar vrijheid van keuze werd vervangen door vrijheid van ‘goede’ keuze. “U mag zelf kiezen mevrouw, zolang u maar kiest voor wat wij juist vinden.” En dan wordt geheimhouding een wapen, of misschien eerder een schild om het ergste af te wenden.

Dames en heren, met verwarring en inzicht, met uitzichtloosheid en vertrouwen besluit ik: laat u bijten. Het zal deugd doen.

LEZINGEN CYCLUS

Overdracht
voorbij de liefde

OVERDRACHT EN OBJECT *a*¹

Anne Béraud ²

Toen ik op een dag met mijn controle-analyticus sprak over de casus van een analysante, zei hij me dat de analyticus inderdaad alle stront moet verdragen waarin het subject in de sessie bevrediging vindt, voor zover de aanwezigheid van de analyticus dit object incarneert en voor zover het subject dit object lokaliseert in de aanwezigheid van de analyticus en ervan geniet.

Het aan het weten verondersteld subject (le sujet supposé savoir)

“Aan het begin van de psychoanalyse is er de overdracht”, stelt Lacan in zijn *Proposition sur le psychanalyste de l'École* van 1967. “Maar wat is dat dan?”³ In die tekst introduceert Lacan wat de spil van die overdracht vormt: het aan het weten verondersteld subject.⁴ Deze notie zal nog in 1967 volledig uitgewerkt worden in een tekst die van groot belang is voor het thema van het einde van de analyse: *La méprise du sujet supposé savoir*.⁵ Deze notie van aan het weten verondersteld subject brengt de symbolische dimensie van de overdracht in rekening.

De overdracht is er reeds wanneer men zich tot een analyticus richt en veronderstelt dat wat er aan de hand is een oorzaak heeft, en men tevens veronderstelt dat de analyticus daar iets over weet: dit is het *sujet-supposé-savoir*.⁶ Dit geldt vandaag zeker minder dan vroeger. Niettemin, degene bij wie men dit weten over zijn ‘zijn’ veronderstelt, laat ons niet onverschillig: we houden van de analyticus, we vinden hem op zijn minst “aardig” [*on l'a à la bonne*] of we houden hem “in het oog” [à l'oeil].⁷ Dit aan het weten verondersteld subject is ook de analysant zelf, omdat de eigenlijke motor van de

overdracht zich situeert in zijn spreken, in de vrije associatie. Het is door te spreken met een Ander bij wie men een weten veronderstelt, dat een zin (*sens*) zal verschijnen.

Het onbewuste bestaat dus alleen maar omdat er iemand is die het kan horen. Er is een ‘adres’ nodig, er is een analyticus nodig om het te doen bestaan.

Het aan het weten verondersteld subject is ook een ‘derde’ ten aanzien van de analyticus en de analysant. Het is het symptoom voor zover dit de vorm aanneemt van een vraag. De investering in een analyse is gegrond in dit onbewuste weten dat er nog niet is.

De vraag

Elk spreken is niet alleen gesitueerd in het register van het ‘adres’ of van de zinverlening. Elk spreken is ook een vraag. Lacan stelt het feit van te spreken gelijk met een vraag: de “vraag is onovergankelijk, ze slaat op geen enkel object”⁸, in die zin dat ze niet iets specifiek vraagt. Het aanbod om vrij te spreken, doet dit spreken de structuur van een onovergankelijke vraag aannemen. Wat een bevrediging binnenbrengt die vervat zit in de modaliteit zelf van het type vragen.

Bijvoorbeeld, de stijl van de anale vraag bestaat erin het eigen verlangen te onderwerpen aan de vraag van de Ander. Wat het geval is voor een analysant, B, die pas gaat spreken na meerdere uitnodigingen van mijn kant. Terwijl hij mij langdurig aankijkt (het object van de blik is in het spel), houdt hij zijn spreken in, om het vervolgens in een continue stroom los te laten nadat hij had bekomen dat ik het hem vroeg. Het verlangen wordt bevredigd door een antwoord te geven op de vraag van de Ander. Hij maakt zich af van zijn eigen verlangen en installeert de vraag van de Ander op de plaats van zijn verlangen. “De analyticus (...) laat de vraag van het subject komen, niet (...) om dat subject te frustreren, maar om de betekenaars die zwanger van frustratie zijn opnieuw tevoorschijn te halen.”⁹ In dit geval bestaat de vraagstijl van B erin van de Ander te bekomen dat die hem iets vraagt. Het is een vraagstijl die het spreken van het subject altijd al karakteriseerde en die zich omzet in een act. Het is aan de analyticus om dit te verdragen / ondersteunen [*supporter*]. Op die wijze berust de overdracht op het feit zelf van te

1. Lezing binnen de cyclus *Overdracht voorbij de liefde*, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent, op 13 januari 2018. Vertaling uit het Frans: Peter Decuyper en Christel Van den Eeden.

2. Analytica met Praktijk (A.P.) in Montréal, lid van de *NLS-Québec, van de New Lacanian School en de World Association of Psychoanalysis*.

3. Lacan, J. (2001 [1967a]). Proposition du 9 octobre 1967 sur le psychanalyste de l'École. In *Autres écrits*, Seuil, Paris, 247.

4. Lacan, J. (2001 [1967a]). *O.c.*, 248.

5. Lacan, J. (2001 [1967b]). La méprise du sujet supposé savoir. In *Autres écrits*, Seuil, Paris, 329-339.

6. Cf. Lacan, J. (1966 [1958]). La direction de la cure et les principes de son pouvoir », *Écrits*, Seuil, Paris, 1966, 585.

7. *Ibid.*

8. Lacan, J. (1966 [1958]). *O.c.*, 617.

9. *Ibid.*, 618.

beginnen spreken, met andere woorden vanuit de vraag die vervat zit in het feit van te spreken.

Deze onovergankelijke vraag zal leiden tot de notie van pulsioneel object, object oorzaak van verlangen, maar Lacan begrijpt dit eerst in termen van ontbrekend object.

Het subject stelt, voorbij het 'adres', de vraag naar zijn 'zijn', door zijn fantasma binnen te brengen in de analyse: Wat wil hij? Wat ben ik voor hem? Wetend dat het verlangen van het subject intiem verbonden is met het verlangen van de Ander, zal het subject zijn verlangen en zijn 'zijn' ophangen aan het verlangen van de analyticus als operator.

Het doen werken (*mise en fonction*) van het verlangen van de analyticus

Om dit verlangen dat het subject viseert te bewaren, antwoordt de analyticus niet op de vraag. Door niet te antwoorden op deze vraag kunnen de particulariteiten van de verhouding van het subject tot het object van zijn verlangen zich ontplooien.

De analyticus antwoordt niet met zijn eigen verlangen, noch vanuit zijn fantasma, noch vanuit zijn onbewuste. De analyticus denkt niet in de kuur. Hij is er geen subject: hij moet zich niet bezighouden met zichzelf, met het effect dat de woorden van de patiënt op hem hebben. De analyticus in de hoedanigheid van subject, heeft daarvoor een andere plaats: zijn eigen analyse die hij zolang het nodig is, moet voortzetten. In die zin nam Lacan de tegenoverdracht weldegelijk in rekening, maar om erover te waken dat ze niet tussenkomt in het leiden van de kuur.

De analyticus is veeleer stil. Stilte die intrigeert, enigma vormt en aanleiding geeft tot vragen. En wanneer hij spreekt, behoudt de interpretatie een zekere opaakheid, iets van de orde van het 'buiten het weten' [*hors-savoir*]. De analyticus leent zijn aanwezigheid om iets te incarneren dat geen woorden heeft - zelfs als we spreken -, iets dat tegelijkertijd bevrediging produceert, de ongekende pulsionele bevrediging van de sessie. Hij moet het dus incarneren, niet erover spreken. Het incarneren, bijvoorbeeld op het ogenblik van het couperen van de sessie, dus in zijn effect van verlies. Dit gebeurt niet door de overdracht te interpreteren, wat de logica van de weerstand zou reproduceren. Het is daarom dat men interpreteert 'binnen' de overdracht en dat men niet de overdracht zelf interpreteert.

De psychoanalyticus is een functie die werkt vanuit wat Lacan 'het verlangen van de psychoanalyticus' noemt. De psychoanalyticus, zegt Lacan, leent zijn persoon "tot drager [*support*] van de singuliere fenomenen die de analyse in de overdracht heeft ontdekt."¹⁰ Voor Lacan is de operator van de kuur gebaseerd op dit verlangen van de psychoanalyticus.

De psychoanalyticus moet weten dat men zich niet tot hem richt, maar tot het onbewuste weten, en dit via een lichaam, het zijne, via een aanwezigheid, de zijne. Hij is daar geen verlangende ander (kleine ander), maar doet er zich voor als object [*comme semblant d'objet*]. Hij incarneert het pulsioneel object van de analysant, een object dat consistentie krijgt aan de zijde van het weten dat in de analyse ontwikkeld wordt, net omdat het buiten de woorden en buiten het weten blijft. Met als doel dat de analysant een idee zou kunnen krijgen van het object van zijn fantasma. Zijn aanwezigheid moet dus in dienst staan van de onthulling van het fantasma van de analysant.

De functie van het verlangen van de analyticus is verbonden met het verlangen dat er analyse zou zijn. Het verlangen van de analyticus bestaat in het kunnen incarneren en dragen [*supporter*] van een aanwezigheid. Met de meerduidigheid die de controle-analyticus onderstreepte: enerzijds 'drager' en anderzijds 'verdragen', 'verdragen' van door te gaan voor het object dat de analytische sessie voor de analysant behelst. De analyticus moet verdragen van die x aanwezig te stellen, van de oorzaak als enigmatisch punt te incarneren. U zal het begrepen hebben, het verlangen van de analyticus onderscheidt zich dus volledig van het persoonlijk verlangen, van het verlangen van de analyticus als subject.

Er is dus:

- aan de ene kant, de x van het verlangen van de analyticus: de x die werkt in zoverre het de structurele x van het verlangen van de Ander doet uitkomen. Lacan toont het aan in zijn seminarie *Le transfert*, waarbij hij refereert naar het Banket van Plato. Het is de x van het verlangen van Socrates die Alcibiades in beweging brengt, het feit dat Socrates verlangend is maar dat Alcibiades niet weet wat Socrates verlangt.

- aan de andere kant, de aanwezigheid van de analyticus die doorgaat voor object, die het object voor de analysant incarneert.

10. *Ibid.*, 587.

De analyticus als semblant van het object a

“Wat in de analyse werkt, is niet enkel van de orde van de voorstelling via de betekenaar [*représentation signifiante*], maar vereist ook dat het object a ‘gepresenteerd’ wordt”, zegt Lacan in de UNESCO¹¹ (in 1978). Het is de analyticus van vlees en bloed die dit “niet gesymboliseerde deel van het genot”¹² incarneert.¹³

Door de aanwezigheid van het lichaam van de analyticus wordt het pulsioneel lichaam betrokken.

Zo is er in de sessie dus iets anders in het spel: iets dat zich niet laat uitspreken omdat de woorden ontbreken, iets dat niet kan geweten worden omdat het onmogelijk te weten is, in de zin van een gat in het weten.

Lacan wijst er inderdaad op dat de analytische ervaring uiteindelijk de “functie van het interne object op de voorgrond plaatst.”¹⁴ Dat is het object uit het basisfantasma van het subject. De aanwezigheid van dit object staat in verband met het fantasma en dus als zodanig met het partieel object van de pulsie. Wat in de overdrachtstheorie ‘gevraagd’ wordt, is dan ook de Ander als zodanig, de aanwezigheid van de Ander. Wat daarentegen ‘verlangd’ wordt, is de Ander die door het partieel object, het object a, geïndexeerd [*indexé*] is.¹⁵

In elke sessie is een reële van de pulsie in het spel. Door niet te antwoorden wordt de analyticus het lege punt, het object waarrond men draait. De analyticus komt in de plaats van het altijd al verloren object, en vervolledigt op die manier het subject. De analyticus wordt partner-symptoom van het subject. Het subject

11. Cf. Lacan, J. (2017 [1978]). Le rêve d'Aristote. Conférence à l'UNESCO le 1er juin 1978. In *La Cause du désir 97, Internet avec Lacan*, 8.

12. Miller, J.-A. (2017 [1999]). L'inconscient à venir. In *La Cause du désir 97, Internet avec Lacan*, 108.

13. Pfauwadel, A. (2017). Une machine à jouir. In *La Cause du désir 97, Internet avec Lacan*, 6.

14. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Paris, Seuil, 130.

15. In *Séminaire XI* zijn er twee zijden om de oorzaak van het subject van het onbewuste te verklaren:

- De 'betekenende causaliteit' in de lijn van de klassieke lacaniaanse definitie: het subject wordt gerepresenteerd door een betekenaar voor een andere betekenaar, m.a.w. het subject is het effect van de betekenaar. Wat betreft het verlangen van het subject, dit poogt zich te zeggen en loopt onder de betekenaarsketen, zonder zich ooit vast te haken aan een precieze en definitieve betekenaar. Het verlangen is metonymisch.

- De *veroorzaking van het subject door het object*, die neemt de oorzaak van het verlangen die het subject animeert in rekening, gesitueerd op het niveau van het object a (*Séminaire XI*). Het subject is het resultaat van een coupure van a, als effect van een reeks logische bewerkingen.

in de analyse zal trachten dit verloren object terug te krijgen.

Voorbij het werk van ontcijfering is er een stijl van spreken die in stilte in werking treedt, een stijl van spreken die een object en een bevrediging doet bestaan. Daarover hadden we het al in verband met de stijl van vragen. Nu benader ik deze kwestie langs de kant van het object. De opmerking van de controle-analyticus waar ik zonet over sprak, is ook hier aan de orde. Zijn opmerking was zeer leerzaam voor mij. De analysante die ik in controle besprak, verzette zich tegen het beëindigen van de sessie op het ogenblik dat ze bevrediging vond in het mij gedetailleerd vertellen van een anekdote. Door haar extreem langzame en ingehouden vertelstijl, gaf ze het anale object consistentie.

Het object blijft bestaan voor zover het ontsnapt aan het weten, voor zover het niet gekend is. Het is een dimensie van het spreekwezen die zonder woorden in werking wordt gesteld en die van tel is zolang de sessie duurt, met andere woorden zolang de analyticus daar is. Het is bijzonder waarneembaar, bijvoorbeeld in de stijl waarmee elke analysant het kabinet verlaat. De ene vertrekt zo snel mogelijk, wat veronderstelt dat de aanwezigheid van de analyticus in de positie van afval wordt gezet. Een ander heeft daarentegen moeite om zich los te maken, wat de analyticus als oraal object veronderstelt. Nog een ander zoekt de blik op. En nog een ander blijft maar praten en roept het statuut van de stem op in de stille aanwezigheid van de analyticus. Ik ontvang een analysante die zich niet kan losmaken van de sessie zonder te blijven praten, ze trekt zich niets aan van de coupure. De stilte die door de scandering wordt veroorzaakt, stopt ze dicht en daarbij slokt ze ook nog een beetje de analyticus op.

Opening/Sluiting van het onbewuste

Freud had vastgesteld dat de patiënten belangstelling toonden voor de persoon die hen hielp om hun onbewuste te ontcijferen. Deze belangstelling stemt overeen met het opduiken van een pulsionele voorstelling die aan de persoon van de analyticus verbonden is, en ze blokkeert het werk van ontcijfering. De hechting aan de persoon van de analyticus is tegelijk een hechting aan het symptoom. Vanuit dit gezichtspunt is de analyticus in het symptoom van het neurotische subject ingesloten.

Het verschijnen van het laatste nummer van *La Cause du désir* (n° 97), getiteld *Internet avec*

Lacan, biedt mij de gelegenheid om gebruik te maken van de getuigenis van een *AE* (*Analyste de l'École*) om dit te illustreren.

Marta Serra, *AE* van de *ELP* (*Escuela Lacaniana de Psicoanálisis*), geeft een waardevolle indicatie met betrekking tot de kwestie van de analyticus als ingesloten in het symptoom. Zij verlaat een eerste analyticus omdat hij te zeer beschut blijft tegen haar symptoom – de verleiding; dus «te zeer beschut tegen de verleiding, waardoor hij niet in het symptoom ingesloten kan worden.»¹⁶ In een volgende analyse is er een overdrachtdroom die een scène toont waarin haar analyticus getuige is van het feit dat Lacan haar met zijn handen op haar achterwerk naar de analyticus toe duwt. Deze droom sluit de analyticus in het symptoom in en geeft daarmee «het ontwerp / de schets [*esquisse*] van het fantasmatisch object.»¹⁷

Waarom zou dit een weerstand vormen? Hoe legt Lacan dit uit in *Séminaire XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*?

Lacan situeert er de overdracht langs de kant van de sluiting van het onbewuste.

Hij stelt het functioneren van het onbewuste voor op een pulserende wijze: opening (vrije associatie) – sluiting (overdracht). Aan de opening/sluiting van het onbewuste beantwoordt de structuur aliënatie/separatie.

Lacan legt de nadruk op het “zich openen en sluiten” van het onbewuste, dat hij op die manier “op gelijke voet met een erogene zone wil plaatsen”; hij wil dus tonen dat “het symbolische onbewuste en het functioneren van de pulsie” een verwante structuur vertonen.¹⁸ J.-A. Miller toont dat het gaat om «een verband tussen het symbolische en het genot (...) [waar] het genot (...) zich in het functioneren van de betekenaar invoegt.»¹⁹

Opening: Het onbewuste toont zich bijvoorbeeld in de struikeling van een lapsus. Het onbewuste is nog niet gerealiseerd. Het is daar op het moment dat het zich opent. In die zin heeft het onbewuste dezelfde extensie als de aanwezigheid van de analyticus, omdat het ook verband houdt met zijn interpretatie.

De tijd van opening materialiseert de structuur van aliënatie van het subject. De aliënatie, dat is de aliënatie aan de Ander, dus aan het discours van de Ander, dus aan de betekenaarsketting; het subject als effect van de betekenaar, effect van de Ander.

Sluiting: De overdracht als pulsionele bevrediging en als liefde, valt samen met de sluiting van het onbewuste. Freud begreep dat de libidinale dimensie van de overdracht overeenstemt met het moment van sluiting van het onbewuste. De tijd van sluiting stemt overeen met de separatie, met het moment waarop het subject zich afscheidt van de Ander als plaats van de betekenaar en zich op het object van genot gaat verlaten. “In antwoord op de betekende aliënatie van het subject blijkt het genot een objectvorm aan te nemen.”²⁰ Het subject plooit zich dus terug op het genot van het object.

- Dus, aan de ene kant hebben we het subject dat onbepaald is, verwezen van betekenaar naar betekenaar, geaffecteerd door het “tekort-aan-zijn” [*manque-à-être*]. Het weet niet wie het is, noch wat het wil. Het zoekt zijn zekerheid, maar kan ze niet vinden in de betekenaarsketting, het kan zijn ‘zijn’ niet in die betekenaarsketting te pakken krijgen.

- Aan de andere kant hebben we het object. Daar vindt het subject zijn zekerheid in de bevrediging die aan dat object verbonden is, bevrediging waarmee het zich weer sluit. In plaats van het subject dat zich toont in zijn verdeeldheid (het subject verdeeld door de betekenaar), hebben we het subject gekoppeld aan het genot, in zoverre dat genot een dam opwerpt tegen zijn verdeeldheid. De overdracht stelt een einde aan de onbepaaldheid van het subject die met de betekenaarsketting verbonden is. De overdrachtsliefde begrenst de onbepaaldheid van het subject en verlicht zijn tekort-aan-zijn.

We begrijpen waarom Lacan, in *Séminaire XVII, L'envers de la psychanalyse*, van het object a een object-meer-aan-genieten maakt, een supplement van het verlies aan genot²¹ (er is een verlies van genot en er wordt een supplement van genot geproduceerd).

Analysant B, waarover ik eerder sprak, begint al zijn sessies, terwijl hij tegenover mij zit, met mij lang aan te kijken in een langdurige stilte. Ik moet herhaaldelijk het gesprek weer op gang

16. Serra Frediani, M. (2017). Va-et-vient. In *La Cause du désir* 97, *Internet avec Lacan*, 142.

17. *Ibid.*, 143.

18. Miller J.-A. (1999). Les six paradigmes de la jouissance, In: *La Cause freudienne* 43, *Les paradigmes de la jouissance*, 17.

19. *Ibid.*, 15.

20. *Ibid.*, 17.

21. *Ibid.*, 21.

brengen opdat hij zou instemmen met de vrije associatie, waaraan hij zich vervolgens overgeeft met een waar verlangen om goed-te-zeggen [*bien-dire*]. Maar elke sessie begint op die modus van sluiting rond het object vooraleer het onbewuste zich opent via de vrije associatie.

De schone achter de gesloten luiken

Er bestaat dus een pulserende logica [*logique pulsatile*] van het onbewuste: het betekenaarsonbewuste [*l'inconscient signifiant*] sluit zich wanneer de seksuele realiteit verbonden aan de aanwezigheid van de analytiscus verschijnt. Het opent zich opnieuw wanneer de seksuele realiteit, m.a.w. het object *a*, ophoudt te functioneren als een stop [*bouchon*]. Om deze dialectiek te illustreren, maakt Lacan gebruik van twee allegorieën: de allegorie van “de schone opgesloten achter de gesloten luiken” en die van de fuik, voorgesteld in de vorm van een schema.²²

Ik zal slechts de eerste becommentariëren, die van “de schone achter de luiken.»²³ De schone opent de luiken pas wanneer zij het hof gemaakt wordt. Wanneer de overdracht zich als sluiting toont, zijn de luiken van het huis gesloten en is de schone daarachter opgesloten en onbereikbaar. De luiken stellen de seksuele realiteit van het onbewuste voor, het pulsioneel object dat de toegang tot het betekenaarsonbewuste blokkeert, het object *a* als stop. Dit betekent dat het subject weigert te weten en geniet van zijn symptoom en van de liefde voor de analytiscus. We kunnen hierdoor begrijpen hoe de analytiscus in het symptoom ingesloten is.

Het betekenaarsonbewuste is het discours van de Ander dat wacht om gesubjectieerd te worden, dat nog niet naar het register van het weten is overgegaan, en door Lacan buiten het huis gesitueerd wordt – niet erin. Het manoeuvre, dat zich situeert op de plaats van de Ander, bestaat erin zo te werk te gaan dat het subject de luiken opent, waardoor de Ander in hem kan spreken. Denk aan het voorbeeld waarover ik eerder sprak, van analysant B, die ik bij het begin van elke sessie ietwat nadrukkelijk moet uitnodigen, om hem uit zijn libidinale bevrediging te halen zodat hij vrij kan beginnen associëren. Om te ex-sisteren, moet hij passeren via het analytisch discours als sociale band.

Lacan situeert het onbewuste als discours van

de Ander. In ons plaatje van de schone die de luiken moet openen, bevindt het onbewuste zich dus buiten.

Het subject moet dus de luiken openen zodat het onbewuste zou kunnen ex-sisteren, dankzij de aanwezigheid van de analytiscus die erbuiten gesitueerd is. Het gaat weldegelijk om een manoeuvre, want men moet de goedkeuring van het subject bekomen door middel van een verlangen dat men in hem moet kunnen oproepen.

En wie is de schone daarbinnen, opgesloten achter de luiken? Niemand minder dan het subject als ‘niet gerealiseerd’. Het veronderstelde subject moet zich kunnen realiseren als subject van het onbewuste. De luiken moeten dus geopend worden opdat het onbewuste zou kunnen binnentreden in het huis van het subject om gesubjectieerd te worden.

Dan stelt Lacan de vraag: wat kunnen we doen om de luiken te openen?

De analytici van het IPA stellen voor om een appel te doen op het gezonde deel van het Ik van de analysant. Lacan verwerpt deze oplossing, want het Ik is net de beste bewaker van de gevangenis: het zorgt ervoor dat de luiken gesloten blijven, het onderhoudt de overdracht in de vorm van een ‘ik wil er niets van weten’, ondanks alle schijn van goede wil.

De lacaniaanse oplossing is anders. De analytiscus, die zich buiten het huis bevindt, moet een alliantie aangaan met het onbewuste als discours van de Ander – dat zich ook buiten bevindt. Dankzij de act van de interpretatie zal de analytiscus de luiken openen. Die act moet dus gesteld worden, anders gebeurt er niets en wordt de overdrachtsweerstand blijvend ingesteld.

De reële aanwezigheid

In de analytische traditie waren interpretatie en overdracht altijd met elkaar verbonden, de overdracht werd geïnterpreteerd. Maar Lacan merkt een paradox op in verband met de hantering van de overdracht. Waarom moet men wachten met interpreteren tot het onbewuste gesloten is? Waarom wachten tot het moment waarop de analysant bevrediging vindt door de analytiscus te beminnen en hij niet meer beschikbaar is voor het werk van de vrije associatie?

Het is een essentiële vraag, want ze gaat uit van een reële waarmee rekening gehouden moet worden.

22. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *O.c.*, 131.

23. *Ibid.*, 119.

Lacan beschouwt het zich onthullende onbewuste als een discours dat van buiten komt. Natuurlijk beroert het onbewuste ons in het meest intieme van onszelf, maar dit meest intieme van onszelf is tegelijkertijd het meest extieme, het meest uitwendige aan onszelf. Het ontsnapt ons.

Lacan had reeds gesproken over de overdracht in *Séminaire VIII*, dat aan dit thema gewijd is. Hij benaderde het object vanuit het *agalma*, als object dat glanst in het register van de imaginaire objecten. In *Séminaire XI* is het object *a* van statuut veranderd: het heeft een reële waarde gekregen [*valeur de réel*]; het object *a* opgevat als pulsioneel object.²⁴ In tegenstelling tot het imaginair object is het niet meer gesitueerd in het spiegelbeeld, want het is niet spiegelbaar. Anders gezegd, men kan het niet als zodanig zien. *Séminaire XI* brengt deze reële dimensie van de overdracht naar voor.

De pulsie verschijnt in het analytisch dispositief door zich te verknopen met de overdracht. De overdracht wordt zo door Lacan opgevat als een “tot werking brengen (*mise en acte*) van de realiteit van het onbewuste.”²⁵ Lacan zal eraan toevoegen dat die realiteit van seksuele aard is en dat de enige ‘seksuele realiteit’ die het onbewuste aanneemt, de pulsie is, die steeds partieel is. Maar die realiteit van het onbewuste is niet altijd onmiddellijk waarneembaar. Ze kan pas opgemerkt worden als ze tot werking wordt gebracht in de overdracht door de actieve aanwezigheid van de analyticus.

De overdracht is in *Séminaire XI* niet zozeer een sentiment (liefde, haat, etc.) dan wel een actie. En de analyticus is niet neutraal, hij neemt deel via het spel van zijn aanwezigheid. Op die manier merken we de seksuele realiteit van het onbewuste pas als ze geïncarneerd wordt door de aanwezigheid van de analyticus. De aanwezigheid van de analyticus actualiseert het pulsionele seksuele deel van het onbewuste, dat per definitie niet in woorden uit te drukken is. Daarom preciseert Lacan dat “de aanwezigheid van de analyticus (...) in het concept van het onbewuste moet ingesloten zijn.”²⁶ De aanwezigheid van de analyticus getuigt van de reële zijde van het onbewuste. De analyticus neemt in

de overdracht een plaats in als reële aanwezigheid. Deze aanwezigheid incarneert wat nooit gezegd zal kunnen worden.

Van het overdrachtelijk onbewuste naar het reële onbewuste

Zodoende functioneert de overdracht op verschillende niveaus, die overeenstemmen met twee zijden van het onbewuste:

- Een eerste niveau: het geval van de *Rattenman*. De analysant veracht de analyticus omdat hij (de analysant) niet wil weten dat hij zijn vader, die reeds lang overleden is, verachtte. Dit is de overdracht die goed werd opgemerkt door de post-freudianen. Het conflict berust op een “valse verknoping”, zoals Freud zegt. Het is de kant van de betekenaarsherhaling, met zijn correlaat van imaginaire projecties op de persoon van de analyticus.

Dit is de eerste zijde van het ‘overdrachtelijke onbewuste’: een articuleerbare betekenaarsketting doet het aan het weten verondersteld subject bestaan. De toeschrijving van deze functie aan de persoon van de analyticus, is een sterke motor voor de overdrachtsrelatie. Het is de symbolische oorsprong van de overdracht. Dit veronderstelde weten moet een weten worden dat door de analysant uitgewerkt wordt.

- Een tweede niveau van de overdracht, duidelijk onderscheiden van de betekenaarsherhaling: door de aanwezigheid van de analyticus wordt de pulsionele bedreiging weer actueel. Het wordt een actueel conflict. In dit geval is de overdracht geen valse verbinding van de ouderfiguren met de analyticus: het speelt zich af in het ‘hier en nu’ van de overdrachtssituatie. De overdracht getuigt van een relatie met het pulsioneel object, object dat door de reële aanwezigheid van de analyticus tot werking wordt gebracht en dat te maken heeft met het basisfantasma van het subject.

Het is de andere zijde van het onbewuste, waar de seksuele realiteit tot werking wordt gebracht door de analyticus. Het is aan de analyticus om het nodige te doen om deze ‘reële zijde van het onbewuste’ te doen verschijnen.

In die zin “is de aanwezigheid van de analyticus zelf een manifestatie van het onbewuste”²⁷, omdat de pulsie een manifestatie is van de reële zijde van het onbewuste, niet de betekenaars-

24. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *O.c.*, 132. Lacan illustreert dit verschil vanuit het optisch schema dat hij eerder had gebruikt om het spiegelstadium uit te leggen. Het imaginair, agalmatisch object is gesitueerd op de plaats *i(a)*. Het object kleine *a* is niet gesitueerd in het spiegelbeeld, want het is niet «spiegelbaar».

25. *Ibid.*, 133.

26. *Ibid.*, 116.

27. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *O.c.*, 115.

zijde. Het gaat niet om een formatie van het onbewuste - die altijd aan betekenaars gebonden is -, het is een 'manifestatie van het onbewuste'. En deze manifestatie wordt voorgesteld, wordt aan het licht gebracht door de analyticus.

Wanneer de pulsie geactualiseerd wordt in de overdracht, zoals Freud heeft opgemerkt, zwijgt de analysant: de betekenaarsketting wordt onderbroken en "de stilte van de pulsie" installeert zich. Het betekenaarsonbewuste sluit, en daardoor verdwijnt het subjecteffect (*effet de sujet*). Deze seksuele realiteit van het onbewuste, die door de analyticus geïncarneerd wordt en tot werking gebracht wordt in de overdracht, is de verantwoordelijkheid van de analyticus. De analyticus incarneert inderdaad de plaats waar deze realiteit zich actualiseert. Lacan zal later zeggen dat de analyticus zich tot *semblant* maakt van het object *a*. En daarom zal hij trouwens ook zeggen dat de weerstand altijd van de kant van de analyticus komt: de reële aanwezigheid van de analyticus is een middel in dienst van de weerstand, en als de analyticus terugdeinst voor zijn act, draagt hij bij tot het bestendigen van de weerstand.

De act van de analyticus

Er zijn dus twee zijden aan de analyticus:

- Enerzijds materialiseert zijn reële aanwezigheid de seksuele realiteit en sluit het onbewuste. Zo doet de analysant het functioneren, dit is het gesloten luik. Het pulsioneel object kleine *a* wordt dankzij de overdracht bij de analyticus gelokaliseerd. De aanwezigheid van de analyticus materialiseert dus die speciale stop, het object *a*, pulsioneel onderdeel van mijn zijn.

- Anderzijds is er de act van de analyticus die daarentegen de luiken opent. Door middel van zijn act zal hij de overdrachtelijke stop wegnemen. Daarom moet de analyticus "de overdracht dwarsbomen": hij opent de luiken die de analysant door middel van de overdracht op de analyticus gesloten houdt. En dit herneemt zich, tot aan het einde van de analyse.

Het object verschijnt in de kuur in de vorm van het pulsioneel object dat door de analyticus tot werking werd gebracht. Om die reden is de overdracht, gedefinieerd als sluiting van het onbewuste, niet te herleiden tot een eenvoudig ongemak dat uit de weg geruimd moet worden, louter omwille van het weerstandseffect. Het is ook de enige manier om de pulsie op de analytische scene te brengen. Deze aanwezigheid

opent de mogelijkheid om *in vivo* in te werken op dit oorzakelijk object, gebruikmakend van de analytische act. Het is de enige mogelijke toegang tot het reële onbewuste in de analyse, op voorwaarde dat de analyticus de overdracht, waarvan hij de drager is, weet te hanteren. Zolang de analyticus zich leent tot het aanwezig stellen van dit object, tot het punt waarop de functie van *semblant* ervan onthuld wordt - functie van *semblant* die een onmogelijkheid versluiert - blijft dit de inzet van de analytische ervaring.

Het doel is het einde van de analytische kuur. Dat is ook het enige middel om het verlangen van de analyticus en de praktijk die eruit voortvloeit, over te brengen. Daarom vindt Lacan het dispositief van de *Passe* uit.

De interpretatie en de betekenaar staan machteloos tegenover de manier waarop het subject van de sessie geniet. Dat verdwijnt niet door het als dusdanig te benoemen, ook niet door het te interpreteren. Het subject kan het enkel en alleen *in actu* laten vallen, voor zover zijn analyticus zich voor dat genot heeft laten doorgaan. De analyticus geeft dus niet het antwoord maar incarneert het antwoord, hij is het antwoord.

De analytische act is dus niet beperkt tot de interpretatie, maar omvat alles wat van de orde van de aanwezigheid is. De analyticus interpreteert de overdracht niet, in zekere zin *is* hij de overdracht. Hij gaat door voor het object dat gemanipuleerd wordt door de analysant. De analysant bemerkt het object, dat de herhaling van zijn vragen motiveert, pas door het uiteindelijk te ontmoeten in de niet te interpreteren aanwezigheid van de analyticus. Op het moment dat duidelijk wordt dat de aanwezigheid zelf van de analyticus de *x* is die zijn verlangen veroorzaakt, dat het slechts dat is, kan de analysant het laten vallen. Het gaat erom het subject toe te laten dit genot op te geven, om zijn conditie van verlangend wezen te kunnen assumeren.

De getuigenis van Marta Serra onderwijst ons ook over de verhouding tussen het object dat de reële aanwezigheid van de analyticus bekleedt en de wijze van zich ervan te ontdoen. Naar het einde van de analyse toe herhaalt de analyticus: "U verslindt mij." Wat ze niet kan vatten. Op een bepaald moment hoort ze zichzelf in het Frans uitspreken: "*De quel jambon dois-je maintenant me séparer pour finir l'analyse?*"²⁸ (letterlijk: "Van

28. Serra Frediani, M. (2017). O.c., 146.

welke hesp moet ik me nu afscheiden om de analyse te kunnen beëindigen”). Dan pas kan ze begrijpen waarover het gaat. De *jambon* was als oraal object aanwezig geweest sinds de nachtelijke momenten van terreur van voor haar 4 jaar. Ze hoort dan van welke “JAMBON” ze zich moet separeren (*JAM* - de naam van haar analyticus). Men kan niet beter vatten hoe de analysant het object in zijn analyticus van vlees en bloed insluit. Ze zegt: “De rest [als object *a*] was geconcentreerd in de overdracht, het was de ‘u verslindt mij’ dat de analyticus mij van dichtbij toeslingerde.”²⁹

“Bij Lacan betreft het einde van de analyse altijd de relatie van het subject tot het genot en de wijziging die daarin kan aangebracht worden.”³⁰

Het gaat er dus om een articulatie tussen symptoom, fantasma en pulsie af te lijnen.

We spreken van de doorsteek van het fantasma; het herleiden van de betekenaarsketen tot enkele meesterbetekenaars; het object en zijn genot te pakken krijgen; een punt van genot te benoemen - “Dat is het!” -, dat neerslaat in het sinthoorn. Komt er een einde aan de herhaling? Het gaat veeleer om een nieuw gebruik van de herhaling en een weten om te gaan [*savoir y faire*] met het symptoom.

.....
29. *Ibid.*

30. Miller J.-A. (1999). *O.c.*, 22.

OVERDRACHT VOORBIJ DE LIEFDE... VOOR DE ZIN¹

Clotilde Leguil²

Vrije associatie

‘Overdracht voorbij de liefde’, bestaat dat? Bij wijze van inleiding zal ik u mijn eerste overwegingen meegeven die ik met betrekking tot deze titel had. Veeleer dan overwegingen, gaat het om ideeën die vrij associërend in me opkwamen. Ik moet toegeven dat, toen men me voorstelde om over dit onderwerp in Gent te komen spreken, in het kader van de voorbereiding van het toekomstig congres van de NLS, ik het gevoel had voor een enigma te staan. Ach zo, bestaat er een overdracht voorbij de liefde? Ik heb het verstaan als een ‘kom ons daarover maar eens spreken’, met andere woorden als een boodschap die van de Ander kwam en die me erop wees dat ik er iets kon over zeggen.

Ik die over de verliefden heb geschreven³, die dermate hou van spreken over ontmoeting en liefde, zie daar dat men me vroeg wat er daaraan voorbij lag. Voorbij de liefde. Dit thema van de overdracht *voorbij de liefde* heeft me dus in eerste instantie geconfronteerd met een ‘ik weet het niet’, en ik heb moeten omgaan met dat gevoel van niet te weten waarover ik zou spreken. Ik heb dan geprobeerd om de redenen te verhelderen waarom deze formulering me met mijn onwetendheid confronteerde. Voor jullie vraag me aan het werk zette, wist ik niet dat ik er iets over kon zeggen.

Wat in de eerste plaats in me opkwam, is dat de overdracht, natuurlijk, de liefde is, zoals Lacan dat zegt. Freud sprak over de overdrachtsliefde om rekenschap te geven van die specifieke liefde die opgewekt wordt door te spreken over zichzelf

1. Lezing binnen de cyclus *Overdracht voorbij de liefde*, georganiseerd door de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent, op 21 oktober 2017. Vertaling uit het Frans: Els Van Compernelle en Christel Van den Eeden.

2. Analytica van de School (A.E.) in Parijs, lid van de *École de la cause freudienne (ECF)* en van de *World Association of Psychoanalysis (WAP)*. Lesgeefster aan het departement Psychoanalyse (Paris 8).

3. Zie bv. Leguil, C. (2009). *Les amoureuses. Voyage au bout de la féminité*. Paris, Seuil.

tegen een Ander waarvan men verwacht dat deze het enigma ontcijfert dat men voor zichzelf is, het geheim van ons zijn. ‘In het begin was er de liefde’, toont Lacan aan in het Seminarie over de overdracht, *Le Transfert*. “Het probleem van de liefde interesseert ons voor zover het ons zal toelaten te begrijpen wat er gebeurt in de overdracht en - tot een bepaald punt - door de overdracht”, zei hij.⁴

Overdracht voorbij de liefde, deze titel sprak dus een these uit: er bestaat een overdracht die voorbij de liefde gaat, een overdracht die de liefde overschrijdt en iets anders viseert. Wat zou dan dat andere ding zijn dat een wezen aan zijn analyticus hecht en niet tot de orde van de liefde behoort? Met betrekking tot deze these - ‘er bestaat een overdracht voorbij de liefde’ - zei ik dat deze kon worden vervolledigd, opgevolgd, ontwikkeld, aangevuld, alsof er iets ontbrak, een aanvulling, een object ten aanzien van die liefde. Voorbij de liefde, maar de liefde voor wat, uiteindelijk? En daar kwamen er drie objecten als aanvulling naar voren, tot ik halt hield bij de laatste ervan en u de titel voorstel die ik heb gekozen: ‘Overdracht voorbij de liefde ... voor de zin’. Het eerste idee was denken aan een ‘voorbij de liefde voor de vader’, het tweede sluit er nauw bij aan: ‘voorbij de liefde voor de dode vader’, het derde – geponeerd als een ‘dus’ – ‘voorbij de liefde voor de zin’.

Het eerste kwam bij me op door te denken aan wat Lacan, in een commentaar op Freud, zegt over de vader, dat hij de eerste is die het waard is geliefd te worden: “de vader is liefde, de vader is wat er in deze wereld het eerste is om van te houden.”⁵ De analyse zou deze liefde voor de vader in het spel brengen als punt waarnaar de vraag zich richt, liefde voor de vader die beschermt en zelf ook liefheeft, liefde voor de vader die een Ander incarneert naar wie gerefereerd kan worden om te weten wat men niet weet.

Het tweede idee kan men gemakkelijk uit het eerste afleiden: de geliefde vader is ook de *vader die een en al liefde is*, namelijk de substantie van God de Vader. Het gaat dus om de vader voorbij de reële vader; het gaat om de vader voor zover die overleeft na zijn dood. De overdracht die liefde is, is dus ook liefde voor de dode vader, voor zover de dode vader God incarneert voor elkeen, namelijk degene die geliefd wordt op grond van zijn symbolische functie, met andere

4. Lacan, J. (2001 [1960-1961]). *Le Séminaire, livre VII, Le Transfert*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 49.

5. Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *Le Séminaire, livre XVII, L'envers de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller. Paris, Seuil, 114.

woorden op grond van wat hem overleeft en onsterfelijk is: de verhouding tot de wet en tot het verbod.

Ik dacht aan Freud die droomde van zijn eigen overleden vader. Freud ziet op het dodenmasker van zijn vader het gelaat van Garibaldi, de grote man, en hij analyseert die droom als zijnde een condensatie van zijn verhouding tot wat hij gewild zou hebben dat zijn vader geweest zou zijn, en als een ontsluiting van wat een vader na zijn dood zou hebben gewild te zijn voor zijn kinderen.

Maar uiteindelijk is die overdracht voorbij de liefde voor de dode vader ook – zo stelde ik – overdracht voorbij de Ander van de zin, voorbij degene die een zin kan geven aan onze lotsbestemming. Het is dus deze derde interpretatie die de titel heeft bepaald die ik u heb voorgesteld – ‘Overdracht voorbij de liefde voor de zin’ – en die me ertoe heeft gebracht me de vraag te stellen wat er overblijft van de overdracht eens men in zijn analyse niet meer zoekt naar een zin van wat ons overkomt, maar wanneer men geconfronteerd wordt met een register dat niet meer onder de logica van de zin valt. Wat wordt er uiteindelijk van de overdracht wanneer men zich heeft losgerukt van deze *dorst naar zin*, zoals Lacan het noemt, die tot op een bepaald moment de motor van de analyse is? Vanuit deze interpretatie heb ik gesteld dat deze overdracht voorbij de liefde uiteindelijk hetgeen is waarover Lacan altijd heeft gesproken, gedurende gans zijn onderwijs, en reeds vanaf het begin. Hoe is hij overgegaan van een eerste betekenis van ‘voorbij de liefde’ naar een tweede, waarbij hij een ‘aan deze zijde’ van de vraag om liefde viseerde?

Ik ben dus van deze vraag opnieuw vertrokken.

Enkel de liefde

Om dit parcours te beginnen zou ik willen vertrekken van een zin van Lacan in Seminarie X, die ik voor het eerst anders heb gehoord dankzij het werk dat ik proberen doen heb, over de overdracht voorbij de liefde voor de zin.

“Enkel de liefde laat het genot toe zich te verwaardigen tot het verlangen”, bevestigt Lacan op aforistische wijze in het Seminarie over de angst, *L'Angoisse*.⁶ Ik had deze zin altijd begrepen als een zin over de liefdeservaring in ons

bestaan. Ik had daarover gesproken met één van mijn collega's met wie ik samenwerkte over de vraag van de liefde en het verlangen langs de kant van de man en de vrouw, die me zei dat deze zin voor hem juist sprak over de vrouwen. Ik had het altijd gehoord als een uitspraak over mannen. Het was vreemd. En nu hoor ik het nog anders: het is een aforisme dat gelezen kan worden als een definitie van overdrachtsliefde en de functie ervan.

In de analyse *laat enkel de liefde het genot toe zich te verwaardigen tot het verlangen*, dat wil zeggen dat de overdrachtsliefde in sommige opzichten ook toelaat in te werken op het genot, een vorm van transmutatie. Waar het verlangen door het genot wordt verpletterd, waar het verlangen door de driftaanspraak wordt verstikt, laat de analytische ervaring, voor zover ze steunt op de overdrachtsliefde, toe om iets anders te doen met het genot. Het genot dat zich presenteert langs de kant van de doodsdrijf die het subject en zijn verlangen vernietigt, is op zich niet voorbestemd om te verdwijnen door de deugden van de analyse.

Zoals een van mijn leraars fysica in het lyceum steeds zei, die zijn lessen steeds begon met volgende stelregel: “Niets gaat verloren, niets wordt gecreëerd, alles wordt getransformeerd.” Voor de psychoanalyse kan men niet zeggen dat niets verloren gaat, dat niets gecreëerd wordt, want de vraag van de assumptie van het verlies en van de creatie van het zijn staat centraal. Maar vanuit het standpunt van het genot kan men spreken van een operatie van transformatie. Want het genot kan niet verdwijnen, voor zover het de verhouding tot het levende in ons is. Dus enkel de liefde laat het genot toe zich te verwaardigen tot het verlangen, kan begrepen worden als ‘enkel de overdrachtsliefde laat een behandeling van het genot toe door haar te transformeren op een manier dat ze in dienst van het verlangen komt te staan’.

Dus ‘Overdracht voorbij de liefde ... voor de zin’ is een uitspraak die ik ook begrijp als iets wat een andere modaliteit van de liefde aanduidt. De analytische ervaring kan niet gedacht worden zonder de dimensie van de liefde. Overdracht voorbij de liefde wil dus niet zeggen ‘overdracht zonder liefde’. Als de liefde “het teken is dat men verandert van discours”⁷, is dat ook dat de liefde een subjectieve mutatie produceert die in verhouding staat tot het analytisch

6. Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *Le Séminaire, livre X, L'Angoisse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 209.

7. Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire, livre XX, Encore*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 21.

discours en de effecten ervan. Lacan zegt het zo: “het analytisch discours duikt op telkens er een overschrijding is van één discours naar een ander”; “ik zeg niets anders wanneer ik zeg dat de liefde het teken is dat men verandert van discours.”⁸ Die liefde die *het teken is dat men verandert van discours*, is dus niet te elimineren uit de analytische ervaring.

Maar toch is het mogelijk een andere vorm van liefde te denken dan deze die zich voedt met de *dorst naar zin*, tot aan de bedwelming. Het is mogelijk een nieuwe liefde te denken, zoals Lacan het heeft genoemd in navolging van Rimbaud. Een liefde die niet van imaginaire orde is, die ook niet van symbolische orde is, een liefde die met het reële verbonden is. Het is niet meer liefde die liefde vraagt, die “niet ophoudt het te vragen”, die vraagt om “nog meer”¹⁰ (*encore*), liefde die “het verlangen Een te zijn”¹¹ zou zijn. Het is de liefde die niet meer vraag is, maar opening op de contingentie.

Wanneer we vertrekken van het einde van Lacans onderwijs en nu terugkeren naar het begin, kunnen we rekenschap geven van de vraag van de overdracht voorbij de liefde, om tot het keerpunt in de analyse te gaan waar het gaat om een *‘au-delà de l’amour du sens’*.

Laten we hernemen vanaf het begin. *In het begin was er de liefde*. Ja, in het begin van de analytische ervaring was er de liefde, maar eveneens in het begin van de psychoanalyse zelf. Wanneer Freud schrijft over de overdracht en de liefde, brengt hij het fenomeen van de overdracht altijd in verband met de liefdeservaring en onderlijnt hij dat gans de inzet van de psychoanalyse uiteindelijk daar ligt. Het meest delicate element in de psychoanalyse is de hantering van de overdracht, zijnde de hantering van de liefde. Men kan het niet zonder doen en tegelijk is de voorwaarde van de liefde ook hetgeen de kuur dwarsboomt. Er is dus een impasse. In *Dynamiek van de overdracht*, in 1912, schrijft Freud het zo: “Op het eerste gezicht lijkt het een geweldig methodisch nadeel dat in de psychoanalyse de overdracht – gewoonlijk de krachtigste hefboom voor succes – verandert in het sterkste middel van de weerstand.”¹²

Van meet af aan onderlijnt Freud dus een moeilijkheid van de psychoanalyse, die niet slaat op ‘hoe het onbewuste ontcijferen?’, maar ‘hoe ervoor zorgen dat de overdrachtsliefde geen obstakel voor de kuur zelf wordt?’. Freud beschouwt de liefde inderdaad als iets waar het subject toe neigt. Die liefde waarover Freud spreekt, is geen platonische liefde, het is liefde in de zin van het zoeken naar een seksuele bevrediging, liefde in de zin van de *eros* dus, en niet enkel liefde in zin van *agapé*.

Die liefde die ontstaat in de analyse, is dus een liefde die van de liefde wil genieten en toch mag die niet leiden tot een seksuele bevrediging, wat zou leiden tot het stopzetten van de kuur. Freud schrijft het zo: “Ongetwijfeld is geslachtelijke liefde een van de hoofdzaken, en de combinatie van psychische en fysieke bevrediging in het liefdesgenot zelfs een van de hoogtepunten van het leven.”¹³ Hij spreekt dus duidelijk over seksuele liefde die voor elkeen de plaats incarneert waar een ultiem genot bekomen kan worden. Hoe ervoor zorgen dat het levend kan blijven, die liefde, en dat het tegelijk ingetoomd wordt? Hoe het paard de stal binnen krijgen?

De psychoanalyticus moet net als Socrates weten dat hij niets weet, tenzij iets met betrekking tot liefdeszaken. In tegenstelling tot de kapitalist die *niets wil weten over liefdeszaken*, weet de analyticus dat het rond liefdeszaken is dat de meest serieuze kwesties van het bestaan spelen, namelijk hetgeen verbonden is met de herhaling en met de driftaanspraak. Men zou kunnen overwegen dat men uit die impasse kan komen door die overdrachtsliefde als een liefde in *absentia* te beschouwen, een liefde in afwachting van de werkelijke persoon tot wie die liefde zich richt, een *valse* liefde, een liefde die het resultaat zou zijn van een verschuiving van ervaringen uit het verleden op de persoon van de analyticus.

Maar het is niet zo dat Freud de liefdeszaken in de analyse bekijkt. “Men heeft niet het recht om de in de analytische kuur aan het licht komende verliefdheid het karakter van een ‘echte’ liefde te ontzeggen.”¹⁴ Die liefde is een *authentieke* liefde. Die liefde heeft een echte doelmatigheid. Men geraakt er dus niet uit door te zeggen dat het een *valse* liefde is. Freud volgt de omgekeerde weg. Hij meent zelfs dat die overdrachtsliefde zichtbaar maakt wat de liefde in het bestaan is. Hij toont dat elke liefde steeds “uit nieuwe versies

8. *Ibid.*

9. *Ibid.*, 11.

10. *Ibid.*

11. *Ibid.*, 12.

12. Freud, S. (2006 [1912b]). *Dynamiek van de overdracht*. In: *Werken* 5, Amsterdam, Boom, 460.

13. Freud, S. (2006 [1915a]). *Verdere adviezen over de psychoanalytische techniek* (III). *Opmerkingen over de overdrachtsliefde*. In: *Werken* 6, Amsterdam, Boom, 445.

14. *Ibid.*, 444.

van oude trekken bestaat.”¹⁵ Dit kenmerk van herhaling is dus niet eigen aan de analytische ervaring, maar de analytische situatie heeft wel een revelerende functie wanneer het de aard van de liefde betreft.

De analyticus is dus diegene die moet weten om te gaan met zaken van de liefde. Dit *weten omgaan met* is geen technisch weten. Want de liefdeservaring heeft uiteraard niets met techniek te maken. In de liefde gaat het niet om opvoeding. Men kan niet leren hoe men juist liefheeft, normaal liefheeft. De analyticus moet dus de explosieve materie van de liefde die het hele proces kan doen falen, kunnen hanteren, aldus Freud.

Hoe niet terugdeinzen voor de overdrachtsliefde zonder erop te antwoorden? In zijn *Opmerkingen over de overdrachtsliefde*, verklaart Freud - op een voor mij aangrijpende wijze - dat wat de liefde betreft, de psychoanalyticus “in de gelegenheid is zijn patiënte door een beslissende fase van haar leven heen te helpen.”¹⁶ Er moet dus iets doorstoken worden, iets wat niet kan worden geregeld door de vlucht, de ontkenning of de verdringing. Als Freud schrijft over “een beslissende fase van haar leven”, is dat om duidelijk weer te geven welk gewicht de liefde heeft in de analytische ervaring en dat de wijze waarop wat werkzaam kan zijn voor een subject te maken heeft met wat hij met deze overdrachtsliefde zal doen. Kortom, Freud zet ons al op het spoor van een *daaraan voorbij*, omdat hij spreekt over een doorsteek

Liefdesgift

Hoe loste Lacan deze tegenstelling binnen de overdrachtsliefde op, de overdrachtsliefde die tegelijk voorwaarde en obstakel is voor de analytische ervaring? Bij het begin van mijn lezing zei ik dat Lacan tenslotte van bij aanvang van zijn onderwijs een overdracht dacht voorbij de liefde. Ik had het daar over wat hij aantoonde in zijn eerste Seminarie over de *Technische geschriften* van Freud. Lacan stelt zich de vraag over de overdacht die tegelijk remedie en vergif is, *pharmakon*, zoals Plato het noemt. Hij beantwoordt ze door de analytici die hij vormt te oriënteren vanuit het onderscheid tussen het imaginaire en het symbolische.

Voor Lacan “kunnen de schijnbare contradicties

met betrekking tot de overdracht, die tegelijk weerstand en motor is voor de analyse, slechts begrepen worden binnen de dialectiek van het imaginaire en het symbolische.”¹⁷ Lacan maakt dus een onderscheid tussen de liefde als “imaginaire passie” en de liefde als “liefdesgift”¹⁸ die zich situeert op het vlak van het symbolische.

De overdrachtsliefde als imaginaire liefde impliceert een eis van wederkerigheid, een “geliefd willen worden” zoals “men liefheeft”, en vormt een obstakel. Maar de overdrachtsliefde wordt motor van de analyse indien deze imaginaire dimensie overschreden kan worden. De analyticus wendt zich dus niet af van de dimensie van de liefde, maar hij transformeert de liefde door de analysant ertoe te brengen dit imaginaire niveau te overschrijden en hem te doen kennismaken met een andere verhouding tot het spreken, die een liefdesverhouding is.

“Zonder het spreken dat het zijn (*être*) bevestigt is er enkel *Verliebheit*, imaginaire fascinatie, maar is er geen liefde. Dan is er liefde die ondergaan wordt, geen actieve liefdesgift.”¹⁹ De gift van het woord, de interpretatie, het antwoord, is steeds een liefdesgift. Van de ander een antwoord verwachten, is in zekere zin hem om liefde vragen. Maar dat is een liefde die een nieuw weten produceert. Dat is een waarachtige liefde, vermits het geen liefde is die berust op het idee van hetzelfde, het is geen liefde die Eén wil maken, het is een liefde voor de Ander als Anders. “De liefde, niet meer als passie maar als actieve gift, richt zich steeds voorbij de imaginaire obsessie, op het zijn van het geliefde subject, op diens particulariteit.”²⁰ Het is deze particulariteit die afwezig is in de imaginaire liefde, want deze richt zich steeds op wat in de ander hetzelfde is.

Hoe gaat men van de eerste liefde, van de *Verliebheit*, naar de tweede, naar de liefde als gift van het spreken? Lacan zegt ons dat daar tijd voor nodig is. “Het subject, dat zijn verhaal vertelt in de eerste persoon, beweegt voorwaarts binnen de fundamentele symbolische relaties waarvoor tijd gevonden moet worden, om de haltes en de inhibities die het Boven-ik vormen, op te lossen. Daar is tijd voor nodig.”²¹ Af en toe duikt de imaginaire kant van de liefde weer op. Het gevoel van de aanwezigheid van

17. Lacan, J. (1998 [1953-1954]), *Le Séminaire, livre I, Les écrits techniques de Freud*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Points Seuil, 421.

18. *Ibid.*, 420.

19. *Ibid.*, 421.

20. *Ibid.*, 421.

21. *Ibid.*, 432.

15. *Ibid.*

16. *Ibid.*, 446.

de analyticus haalt het dan van de dialectische beweging van de logos. Het spreken haakt zich vast aan de ander in plaats van onthullend te zijn. Op basis van dit moment definieert Lacan de weerstand. Plots verhindert iets de analysant om verder te spreken. De imaginaire kristallisatie neemt de overhand. Het is hier dat de overdracht zich voordoet als obstakel. Het is hier dat men niet moet forceren, en dat de overdracht evenmin *te intens* mag zijn, aldus Lacan.²²

Lacan heeft dus van meet af aan de psychoanalyse geheroriënteerd door te benadrukken dat het noodzakelijk is om voorbij het veld van de imaginaire fascinatie te geraken opdat het spreken een symbolische werkzaamheid zou kunnen hebben, dat betekent door de analytici te wijzen op de plaats van waaruit ze moeten antwoorden. Maar deze symbolische waarde van het spreken is echter niet ontdaan van liefde. Het spreken dat doet zijn, dat zin creëert, de interpretatie die een verborgen zin doet verschijnen, deze verschillende modaliteiten van de interventie van de analyticus zijn slechts werkzaam omdat er ook liefde is. Dat wil zeggen dat de analysant erin gelooft. Hij gelooft in de zin die aan zijn spreken wordt toegekend, zoals hij gelooft in diegene die deze zin verleent. In 1957 onderstreept Lacan dat het is van op de plaats die hij inneemt dat de analyticus kan werken, kan optreden door het geven van woorden. “Het is slechts van op de plaats van de Ander dat de analyticus de legitimatie van de overdracht kan ontvangen die hem machtigt om zijn legitieme rol te spelen in het onbewuste van het subject, en om van daaruit het woord te nemen en interventies te doen die passen bij een dialectiek waarvan de essentiële particulariteit wordt gedefinieerd door wat privé is.”²³ Het is dus vanuit deze symbolische liefde die in feite gericht is op zijn spreken, zijn stilzwijgen, zijn interpuncties, dat de analyticus gemachtigd is, aldus Lacan, *om zijn legitieme rol te spelen in het onbewuste van het subject*.

Waarvan houdt men dan in de analyse wanneer men er zich toe engageert, wanneer men doorgaat, wanneer men vooruitgaat, wanneer men aanvoelt dat men dankzij haar een transformatie doormaakt? Men houdt van de woorden die men er ontmoet, van de zin die men er vergaart. Men houdt van het verhaal van zijn bestaan dat men er vertelt. Men houdt van het narratieve epos dat er zich afspeelt. Deze liefde is geen impasse zoals de imaginaire fascinatie dat kon

zijn, want ze brengt nieuw weten voort en produceert een effect van bevrijding van het verlangen, terwijl de imaginaire liefde de dimensie van het verlangen verpletterde. Deze ongewone liefde is een liefde op grond waarvan men ‘ja’ kan zeggen tegen het verlangen.

De val van de zin

Jacques-Alain Miller verwerpt in zijn theorie over de partner de lacaniaanse versies van de subjectieve partner in de analyse, en toont aldus hoe de partner van het beeld het subject steeds naar een impasse leidt, terwijl de partner van het symbool een “winnende uitweg voor het subject” is.²⁴ Het is een manier om de vereiste van de overdracht voorbij de imaginaire liefde te herformuleren. “De fenomenologie van de analytische ervaring lijkt aan te tonen dat de essentiële partner van het subject de Ander van de zin is”, zegt hij, voor zover “men er afzijdig blijft van elke genieting die vergelijkbaar is met wat men verkrijgt van de seksuele partner.”²⁵ Diegene die Jacques-Alain Miller ‘Ander van de zin’ doopt, is een Ander waaraan hij die spreekt in analyse een woord van liefde richt. De genieting die bekomen wordt van de seksuele partner is in zekere zin omgevormd tot liefde voor de zin. Er is abstinentie vanuit het oogpunt van de seksuele pulsie, maar er is liefde en genieting vanuit het oogpunt van de zin. De analysant spreekt tot een Ander waarvan hij houdt omwille van de zin die hij geeft aan zijn ‘zijn’.

Het spel dat aldus gespeeld wordt met de Ander van de zin, op grond van de symbolische liefde, is inderdaad een winnende uitweg voor het subject. Het is een winnende uitweg want “enkel de liefde laat het genot toe zich te verwaardigen tot het verlangen”²⁶ en het is door het symbolische spel, dat de analysant speelt met de analyticus, dat hij toegang krijgt tot zijn verlangen. Hij geeft woorden en vraagt dus liefde, en in ruil daarvoor krijgt hij verlangen terug.

Voor de analysant zit er dus een winst van zijn verlangen in waardoor hij zich terzelfder tijd kan losmaken van de vraag naar liefde. In die zin is het een winnende uitweg, maar hoever reikt hij?

Deze symbolische liefde, deze gift van het spreken, wordt zij niet op haar beurt oorzaak van een impasse voor het subject? Kan men zijn

22. *Ibid.*

23. Lacan, J. (1957 [1960]). La psychanalyse et son enseignement. In: *Écrits*, Paris, Seuil, 454.

24. Miller, J.-A. (2002). La théorie du partenaire. In: *Quarto* 77, Bruxelles, 12.

25. *Ibid.*, 13.

26. Lacan, J. (2004 [1962-1963]). O.c., 209.

analyse beëindigen zonder aan deze liefde voor de zin te raken?

De eerste moeilijkheid bestond erin ervoor te zorgen dat de analysant de smaak voor de zin te pakken kreeg, voorbij zijn verlangen naar onmiddellijk genot. De nieuwe moeilijkheid bestaat erin hem te ontwennen van de zin die nochtans de nectar van de analytische ervaring was. De *dorst naar zin* wordt dus drooggelegd opdat de kuur tot een einde zou kunnen gebracht worden. *Overdracht voorbij de liefde ... voor de zin* duidt dan een nieuwe overschrijding aan. Gaat het om een overschrijding naar een andere plaats toe, of eerder om een overgang naar de keerzijde van de zin? Een tegen de richting in strijken (*rebroussement*) van de zin? Waar de zin uiteindelijk zichzelf ontrafelt - want *te veel zin brengt de zin schade toe* - gaat het erom de vlucht van zin tegen te gaan. Zoals men de draad opraapt van een trui waaraan men gehecht is en die zich ontrafelt tot er stilaan niets meer overblijft van het ganse kledingstuk. Wat dan moet gevonden worden, is niet meer van de orde van de zin maar van de orde van de singuliere wijze waarop het lichaam beroerd wordt door de zin, erdoor geaffecteerd is, eraan lijdt, eraan wegwijnt, ervan geniet. Er moet dan een rouw plaatsvinden van de ultieme zin, een rouw van de liefde voor de zin.

Lacan is blijven spreken over de overdracht voorbij de liefde, want na te hebben aange-toond welke overdracht werkzaam was binnen het analytische veld, namelijk de overgang van de imaginaire overdracht naar de symbolische overdracht, benaderde hij de overdracht als wat de zin doet 'vallen', en meteen ook de liefde voor de zin. Van zodra er geen sprake meer is van het herstellen van de zin, maar van de lectuur van het symptoom vanuit de genieting, is de partner van het subject niet langer *de Ander van de zin*. De liefde voor de zin moet samen met hem afbrokkelen.

De overdracht voorbij de liefde voor de zin brengt op paradoxale wijze de dimensie van het genot terug binnen dat uitgesloten leek uit de louter symbolische analytische ervaring. Het gaat nog steeds niet om het verkrijgen van een seksuele bevrediging in de analyse, maar wel degelijk om een soort *corps à corps*. Want de partner van het subject wordt het lichaam van de analytiscus, eerder dan zijn spreken. Het is dit lichaam, voor zover het een echokamer vormt van het lichaam van de analysant, dat het object is van de overdracht. Jacques-Alain Miller verwoordt dit moment in de analyse als volgt: de partner

van het subject "is iets van zijn eigen genieting, zijn meer-aan-genieten (*plus-de-jouir*)."²⁷

De queeste naar de zin op grond van de liefde voor de vader botst op een struikelblok. Er is namelijk geen zin in de genieting, behalve het doel te kunnen blijven genieten. Via het meer-aan-genieten heeft de analysant toegang tot zijn verhouding tot de genieting als verlies aan genieting. Het is vanuit wat hij poogt te recupereren via het spreken, dat hij een glimp kan opvangen van de wijze waarop hij lijdt in zijn verhouding tot de genieting. De analytiscus geeft dan geen zin meer, maar doet iets resoneren van de *joui-sens*, of van de *sens joui*. Het is met zijn lichaam dat hij het punt aanduidt waar het vibreert in verhouding tot de zin. Kan men zeggen dat men dit lichaam als echokamer, dit lichaam van de analytiscus, liefheeft? Dat weet ik niet. Het gaat er eerder om dat het er is. Niet zoals een vader die beschermt, zoals een vader die een en al liefde is. Het is daar als een ander lichaam dat resoneert met het spreken dat niet stopt met de zin van de zin te zoeken. Door deze aanwezigheid, in tegenstelling tot de verwezenlijking van de aanwezigheid van de analytiscus uit het begin van het onderwijs van Lacan, waarop het fenomeen van de weerstand gebaseerd was, zijn we in staat te vatten waar zich *de echo situeert in het lichaam doordat er een zeggen is*. Terwijl Lacan oorspronkelijk aantoonde hoe de analytiscus als lichaam moest verdwijnen om nog louter de symbolische Ander te incarneren, toont hij in zijn laatste onderwijs aan dat de analytiscus er is als lichaam (*en-corps*). Het is eerder de Ander van de zin die moet verdwijnen om plaats te maken voor de Ander van het lichaam, voor het lichaam dat ik heb, en dat ik niet ben.

Voorbij de liefde voor de zin is dus terzelfder tijd een *aan deze zijde van* de liefde, een keerbeweging op het einde in verhouding tot het begin. Onmogelijk om een analyse aan te vangen zonder te houden van zijn onbewuste. Onmogelijk om ze te beëindigen als men blijft geloven dat de onbewuste zin het laatste woord heeft. Jacques-Alain Miller zegt het in *Une fantaisie*: "Wat het onbewuste als weten doet ek-sisteren, is de liefde."²⁸ Maar dat onbewuste als weten, is ook wat veronderstelt dat de zin van de zin eens tot stand zal komen. Het einde van de analyse is dus het moment waarop de liefde voor de zin verkruint, en samen met het ontstaan van het onvermogen van de zin om *alles te zeggen* over de genieting verkruint eveneens het

27. Miller, J.-A. (2002). O.c., 14.

28. Miller, J.-A. (2005). Une fantaisie. In: *Mental* 15, 27.

aan-het-weten-verondersteld-subject. Het *aan deze zijde* van de liefde voor de zin is eveneens een nieuwe verhouding tot het onbewuste. Niet langer *het overdrachtelijke onbewuste*, het onbewuste dat we liefhebben via de Ander van de zin die tot ons spreekt, maar, zoals Jacques-Alain Miller het met Lacan zegt, *het reële onbewuste*, het onbewuste dat niet langer de plaats is van de waarheid, maar de plaats waar de zin werd onthuld als een middel tot genieten. Wie weet breekt dan de nieuwe liefde aan.

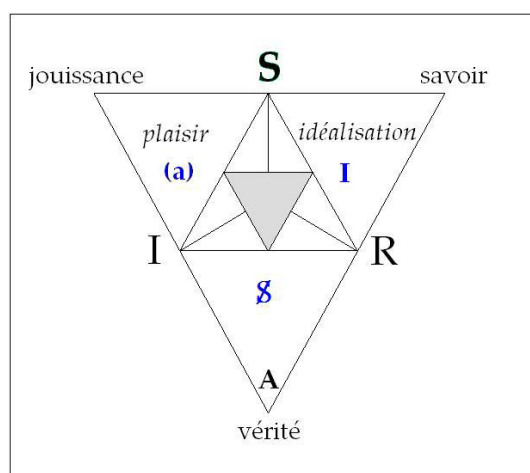
ONDERZOEKS- ATELIER

L'Acte
psychanalytique

OVERDRACHT EN HET GRIJZE VELD VAN DE ANALYTICUS¹

Evi Verbeke²

In de les van 6 december 1967 heeft Lacan het over de positie van de analyticus, en hij vertrekt daarbij van een schema. Illustraties scheppen in teksten meestal verduidelijking, bij Lacan is dat helaas niet altijd het geval. Toch is het interessant om zijn schema onder de loep te nemen en te kijken wat het ons kan leren over de analyticus en de overdracht.

De act is een fenomeen en geen structuur

Lacan probeert duidelijk te maken dat we de act niet mogen zien als een fenomeen, maar we deze moeten begrijpen vanuit haar structuur. Wat een act is, kan je niet zomaar definiëren vanuit bepaalde kenmerken. Dus geen lijstje met 'handje schudden' is een act of 'hoesten' is geen act, 'een lief vinden is een act', ... Onze blik op wat exemplaire fenomenen richten laat het debat onbeslist.³ De act is geen fenomeen, maar een structuur en daarom kunnen we ze enkel in haar verhouding tot de overdracht en de finaliteit van de kuur begrijpen.

1. Herwerkte versie van een bijdrage voor het Onderzoeksatelier *L'acte psychanalytique* in de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent op 21 oktober 2017.

2. Klinisch psychologe. Praktijkassistent aan de Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie, UG. eviverbeke@gmail.com

3. Lacan, J. [1967-1968]. *Le Séminaire, livre XV: L'acte psychanalytique*. Niet gepubliceerd. Terug te vinden op <http://staferla.free.fr>, 29.

Het lijkt me dat Lacan precies daarom teruggrijpt naar zijn RSI model en de dimensies die we van daaruit moeten situeren. Een dimensie als waarheid kunnen we niet alleen op zichzelf begrijpen, zegt Lacan, enkel in verhouding tot die andere termen, binnen haar structuur dus. Hiermee zal Lacan een belangrijke plaats voor de positie van de analyticus reserveren, met consequenties voor de overdracht.

Waarheid, weten en genot

Lacan start met de godsdienst: theologen hebben hem ook gelezen en stellen zo dat het reële God is, blijkbaar heeft Lacan het geloof geholpen.⁴ Zijn ze de draad kwijt, of net helemaal niet? Lacan stelt terug orde op zaken en vertrekt vanuit de klassieke verdeling tussen het symbolische, imaginaire en reële, maar zegt daar meteen bij dat zoiets op niets slaat.⁵ Dit valt enkel te begrijpen vanuit de effecten van één orde op de andere, waar hij het verdeeld subject, de unaire trek en het object *a* plaatst. En, zegt hij, vanaf het ogenblik dat we praten over de analytische act, kunnen we niet anders dan drie cruciale dimensies te evoceren: de waarheid, het genot en het weten.⁶ Via het verdeeld subject, het object *a* en de unaire trek krijgt men een verhouding tot deze dimensies. Deze zijn cruciaal om de act in vraag te stellen, om ze te bekijken vanuit een structuur in plaats van als een fenomeen.

De waarheid ligt in het veld van de Ander, we bezitten deze waarheid niet maar zoeken ernaar bij de Ander. Het is niet iets dat 'is', dat consistentie of substantie heeft. Het is altijd een *mi-dire*, een halve waarheid die zich vanuit het enigma aan ons presenteert.⁷ We kunnen nooit de 'waarheid en niets dan de waarheid' spreken gezien haar fundamentele 'halve' karakter. Lacan vergelijkt zich even met Pontius Pilatus die aan Jezus stellig vraagt: "Wat is waarheid?" Maar hij zegt meteen dat hij die vraag niet stelt: toch niet in zo'n context of met zo'n kracht om er resultaat uit te halen.⁸ Er is geen antwoord op te krijgen, de waarheid presenteert zich eerder als enigma dan als vraag. Het weten is evenmin eenduidig. Lacan beschouwt het hier als een imaginaire functie, een idealisatie. Het genot ten slotte is ook al niet te assumeren. Het heeft een relatie met het reële, maar is nooit te

4. *Ibid.*, 31.

5. *Ibid.*

6. *Ibid.*, 32.

7. Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *Le Séminaire, livre XVII, L'avers de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 39.

8. Lacan, J. (1967-1968). *O.c.*, 32.

bereiken. Geen enkele van deze posities kan men dus 'innemen', hoezeer we dat ook willen, hoezeer we daar in het dagelijkse leven naar zuchten en hoezeer onze patiënten die vraag ook stellen. "Ik wil weten waarom ik ziek ben, ik wil een diagnose!", "ik moet de volledige waarheid over mijn kindertijd achterhalen!", "ik twijfel altijd, help me opdat ik steeds zelfverzekerd ben en niet langer twijfel". Clinici kennen deze vragen ongetwijfeld en iedereen die zelf in analyse is of ging, is er vast en zeker ook op gebotst. En net tegen die lastige muur gelopen: elk van deze posities is onmogelijk. We kunnen dit illustreren aan de hand van wat Lacan in het begin van de les inleidt over de *acte manqué*, de faalhandeling. Ze is zo geslaagd omdat ze op een duidelijke manier de aanwezigheid én het ermee gepaard gaande tekort in waarheid, weten en genot toont. Geprivilegieerd voor ons analytici omdat het een vorm is van 'de draad verliezen' waarmee een analyse van start kan gaan.

De analyticus in het gat

Maar wat met de analyticus? Lacan plaatst deze in het centrum van de figuur, in het grijze veld en noemt het een plaats van leegte, van het gat en van het verlangen.⁹ Zoals het Lacan betaamt komen we in deze les vooral te weten welke plaats de analyticus *niet* inneemt. De drie geëvoeerde dimensies zijn dus steeds onmogelijk als totaliteit, als substantie. De analyticus kan daarom niet de positie van waarheid innemen - "*il ne prend pas en charge la vérité*"¹⁰ - waar dit toe leidt werkt hij uit bij Winnicott. Hij neemt evenmin de positie van het genot in, de analyticus is niet het genot voor de ander. Dit kan enkel een perverse positie zijn of geënt op het kapitalistisch discours waar de therapeut het juiste genot kan verkopen aan zijn patiënt, opdat die kan genieten, toch voor eventjes. Onmogelijk gezien het lustprincipe dit continu tegenwerkt. Het veld van het weten mag hij ook alweer vergeten. Het is binnen het universitair discours dat men de illusie op zich neemt het weten te belichamen.

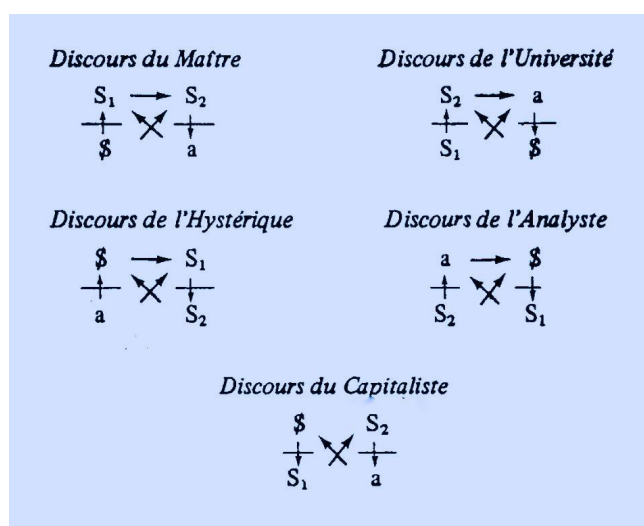
Lacan stelt ook dat de analyticus niet de positie van de unaire trek kan innemen. Identificatie met de analyticus, met zijn ego of met de kenmerken van de psychoanalyse zoals een sofa en Freud-boeken leiden tot wilde praktijken, waar hij doorheen zijn onderwijs tal van voorbeelden van gaf. De analyticus kan ook niet de positie van het verdeeld subject innemen, wat

een hysterisch discours zou impliceren. En tot slot vereenzelvigd hij de analyticus ook niet met het object *a*, waar ik zo meteen op terugkom.

De analyticus situeert zich in het midden van deze vectoren en houdt ze allemaal in rekening zonder ze te belichamen. Lacan benoemt dit hier als de plaats van het verlangen, in het elfde seminarie was dit nog het verlangen van de analyticus¹¹, maar in het zeventiende seminarie zet Lacan de analyticus op de positie van object *a*, de oorzaak van het verlangen. Hoe kunnen we het analytisch discours begrijpen in verhouding tot de positie van de leegte hier? Ik ga eerst daar even op in, om daarna te besluiten met de implicaties op de overdracht.

De analyticus en de positie van object *a*

Is oorzaak van verlangen (seminarie 17) en plaats van het verlangen (seminarie 15) hetzelfde concept? In het 17^e seminarie preciseert Lacan zijn vier discours. Zoals ik net aangaf, kunnen we die in dialectiek met het schema uit deze les lezen: geloof in de positie van de unaire trek als het meesterdiscours, geloof in het opnemen van het weten als het universitair discours, geloof in de positie van het verdeeld subject als het hysterisch discours, geloof in de mogelijkheid van een genot als het latere kapitalistische discours, geloof in de waarheid als een totale verwarring van wat waarheid is, die hier een positie is en geen term.

Binnen het analytisch discours merken we dat op de plaats van de analyticus, het object *a* staat. Terwijl hij in het 15e seminarie, tenminste in deze les, zegt dat de analyticus daar net

9. *Ibid.*, 33.

10. *Ibid.*

11. Lacan, J. (1973 [1964]). *Le Séminaire, livre XI, les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil.

niet staat. Ik denk dat we dit moeten begrijpen door het niet te lezen als 'de analyticus neemt de positie van object *a* in' maar eerder als 'de analyticus neemt de positie van oorzaak van het verlangen in *binnen* een analytisch discours'. We kunnen een positie niet los zien van de andere elementen in het discours. Ze betekent enkel iets in verhouding tot de patiënt die men als structureel verdeeld beschouwt in plaats van 'uit één stuk', in verhouding tot het weten van het discours dat als waarheid functioneert, tot de fundamentele kloof tussen S2 en S1. Precies zoals duidelijk is in het schema van deze les: de analyticus die opereert op de plaats van het verlangen, functioneert in een 'gat', maar over dat 'gat' valt enkel iets te zeggen indien we de andere termen in rekening brengen. Je kan dat niet apart beschouwen. Net dat is het probleem met bijvoorbeeld Erikson, Rappaport en zelfs Winnicott, die hij in deze les bespreekt. Ze raken in de knoei omdat ze zich situeren op een van de drie dimensies, terwijl we ze nooit los van elkaar kunnen zien. Een analyticus *is* nooit het object *a*, hij opereert enkel als object *a*, als een *semblant* van object *a* binnen een bepaald discours in verhouding tot andere discours. Daarom heeft het los van de discours-theorie misschien geen zin om de analyticus met object *a* te identificeren en staat hij dan inderdaad eerder in het gat tussen het verdeeld subject, object *a* en de *unaire* trek. In het midden van de onmogelijkheid van waarheid, weten en genot.

Overdracht

Waar de analyticus zich situeert binnen dit veld is rechtstreeks verbonden met de finaliteit van de kuur, met de act en met de manier waarop we de overdracht beschouwen. Lacan stipt hier kort Erikson aan die een ontwikkelingspsychologie uitwerkt met verschillende leeftijdsfasen die mensen verwerven via geslaagde oplossingen voor crisissen.¹² Een these met consequenties! Erikson plaatst zich op de positie van de geruststelling en de zekerheid zodat zijn patiënten een volgende 'fase' mogen bereiken. Op de plaats van het weten en misschien ook wel van de *unaire* trek, tekent zich een overdracht uit waar hij op de vraag van de patiënt antwoord biedt zonder leegte te laten. De *sujet supposé savoir* wordt de *sujet savoir*.

In de hedendaagse kliniek merken we vaak dat psychologen zich op de plaats zetten van het weten en het genot. Ik denk aan een patiënte die ik drie jaar begeleid. Kaat is een vrouw van 33

die mij consulteert omdat ze overwerkt is. In de eerste sessie spreekt ze over haar job als advocate in een grote groepspraktijk. Al jaren is ze daar in dienst, ze deed het altijd met veel zin, tot een aantal maanden geleden. Ze werkt te veel, zo veel dat ze er niet meer van kan slapen en haar weekends vol zitten met verslagen, mails doorploegen, ... Voor ze naar mij kwam ging ze te rade bij een gedragstherapeut waarover ze vrij kort is: "Ik ben daar een aantal keer geweest, maar dat was mij te oppervlakkig, ik had er niets aan en ik hoop dat we hier dieper aan de slag gaan." Ik hou me uiteraard veraf van '10 tips om minder te werken' of 'werkboek balans privé en werk'. Na een aantal sessies blijkt iets curieus: in tegenstelling tot hoe het eerst leek, heeft Kaat het laatste jaar helemaal niet méér werk dan vroeger, integendeel: ze was ontzegd van een aantal opdrachten en had iets meer tijd thuis nu. Wat wel voorviel: een collega die ze liefst zag verdwijnen, kaapte een belangrijke promotie voor haar neus weg en de vrijgekomen tijd werd opgeëist door haar partner die jaloersheid toont naar de relatie tussen Kaat en haar eigen kinderen. Ze zegt dat ze nauwelijks kan opkomen voor zichzelf in haar relatie en op haar werk. "Ik wil de dialoog aangaan maar iedere keer als ik mezelf moet verdedigen zwijg ik en kruip ik onder mijn steen."

De vorige therapeut plaatste zich op de positie van het weten en het genot: vanuit zijn kennis legde hij Kaat uit hoe ze minder moest werken zodat ze via dit weten als product tot meer genot kon komen: een gebalanceerd werk-privé leven. Een gouden ticket naar Eden! De weg naar het Goede lag daar niet, precies omdat het vele werken en het succes voor haar steeds defensies waren. De positie van het gat waarin de analyticus zich hier volgens Lacan situeert, opent een ruimte om haar niet te overstelpen met een weten, waarheid of genot. Eerder: het verlangen van de analyticus kan de motor vormen opdat de patiënt zelf gaat onderzoeken hoe zij zich verhoudt tot deze dimensies, door zichzelf daar net niet mee te identificeren. Dit heeft impact op de overdrachtsverhouding: ik ben niet zozeer de *sujet savoir* zoals de vorige therapeut, wat een miskenning van haar verlangen inhield, maar ik word gezien als de *sujet supposé savoir* om 'dieper te werken'. Het veld van de leegte, van het gat, betekent evenzeer dat ik waakzaam moet zijn om niet daar te gaan staan in de overdracht waar ze mij verwacht. In het geval van Kaat: niet die van de Ander die haar iets opdringt (zoals trouwen, maar bv. ook iedere avond haar zieke grootmoeder bezoeken of een werkneemster die moet voldoen aan de nieuwe eisen van het

12. Lacan, J. (1967-1968). O.c., 33.

bedrijf ook al gaat dit tegen haar eigen visie in), waardoor ze onder 'haar steen' kruipt. Bij de gedragstherapeut was dit precies wat gebeurde: opdringen van minder werken, tegen haar eigen verlangen in, dus ze kroop onder haar steen. In tegenstelling tot andere punten in haar leven kon ze daar wel van weggaan door die therapie te stoppen en in analyse te gaan.

Lacan spreekt in deze les over de betekenaar 'analysant' in plaats van 'geanalyseerde'.¹³ Misschien is dit wel onlosmakelijk verbonden met de visie van de analyticus op de plaats van het verlangen, het gat, de leegte. Precies door de analyticus hier te situeren en de overdracht daar op te enten zal het de analysant zijn die aan het werk gaat. De analyticus die zich de waarheid, het weten of het genot aanmeet kan niet anders dan een 'geanalyseerde' voor zich hebben: een passief stuk mens waarop deze waarheid/weten/genot toe te passen is. De positie van de leegte moet ruimte maken voor de analysant: die doet het werk en spreekt in verhouding tot een analyticus aan wie hij misschien een weten (en/of een genot en waarheid?) toeschrijft maar die dat net opzettelijk niet zomaar inneemt. In hedendaagse termen opent dit het verschil tussen de 'therapeutische relatie' als techniek om een patiënt te veranderen en de overdracht in lacaniaanse zin.

Is het dit waar we in een van de volgende lessen van dit seminarie op zullen vallen met Lacans zin: "*L'objet petit a est la réalisation de cette sorte de désêtre qui frappe le sujet supposé savoir?*"¹⁴ Kan het verondersteld wetend subject enkel kantelen als de analyticus op die plaats in het grijze veld staat of zal het noodgedwongen een *Sujet Savoir*, *Sujet Verité* of *Sujet Jouissance* worden als die dat niet doet? Ik vraag me af dit de deur opent voor een bepaalde moralisering in de kuur als het geloof in één van die posities een zekerheid wordt. Hoe een ruimte laten als clinicus voor manoeuvres in de overdracht als we ons niet willen identificeren met één van deze polen?

13. *Ibid.*, 30.

14. *Ibid.*, 40.

WAT IS EEN PSYCHO- ANALYTISCHE ACT?

Een gedetailleerde lectuur van les 5 uit Lacans semina- rie over de act. ¹

Stijn Vanheule ²

In deze bijdrage breng ik verslag van mijn lectuur van les 5 (10 januari 1968) uit Lacans seminarie '*L'acte psychanalytique*' dat in 1967-1968 werd gehouden.³ Dit is een belangrijke les omdat Lacan er uiteenzet wat een psychoanalytische act precies is en welk parcours een analysant doorloopt om zelf de positie van analyticus in te kunnen nemen. De les werpt een helder licht op hoe Lacan aan het einde van de jaren zestig de finaliteit van een psychoanalyse conceptualiseert.

Act en grens

Wie een act stelt, overschrijdt een bepaalde grens, poneert Lacan. Een act schudt de kaarten dooreen en herdefinieert gevestigde relaties. Als particulier voorbeeld om die stelling toe te lichten verwijst hij naar Julius Caesar. Toen Caesars politieke impact groeiende was, stak hij op een bepaald moment (49 v. Chr.) de Rubicon over. De Rubicon is een bescheiden Italiaanse rivier die gold als scheidingslijn tussen twee gebieden: Latium, dat onder het bestuur van de senaat stond, en Gallia Cisalpina, de regio waar hij het als legergeneraal voor het zeggen had. Door de Rubicon over te steken schond Caesar de afspraak dat een generaal met zijn troepen het territorium van de senaat niet mocht betreden. Caesar legde de afspraak naast zich neer en

precies dat geldt als een act. Hij lapte symbolische geplogenheden aan zijn laars, wat aanleiding geeft tot een nieuwe ordening. Hijzelf en de hem omringende wereld werden er door geherdefinieerd.

Een vraag die we ons met Lacan kunnen stellen, is hoe ook de uitkomst van een psychoanalyse beschouwd kan worden vanuit het perspectief van zo'n act die symbolische grenzen verlegt. Welke grens wordt in een analyse overschreden? En welke transformatie bewerkstelligt deze?

Het antwoord dat Lacan op 10 januari 1968 in petto heeft, luidt dat een analyse slechts een analyticus oplevert in de mate dat er effectief sprake is van een act. Cruciaal daarbij is dat het onbewuste, het object *a* en de overdracht een andere rol toebedeeld krijgen, wat het precies mogelijk maakt om als analyticus te opereren.

De openingszet in een analyse

In het begin van een analyse zien we reeds een act verschijnen. Deze komt echter niet voort uit het handelen van de analysant, maar vanuit de analyticus. De analyticus installeert een specifieke manier van luisteren en interveniëren en zo positioneert hij het onbewuste als centraal aan het spreken van de analysant. De analyticus stelt het onbewuste als weten en waarheid aanwezig en precies daardoor krijgt een patiënt de positie van analysant. Inderdaad, iemand die consulteert, start als patiënt en wordt analysant naarmate hij aan de slag gaat met zijn onbewuste. Echter de analyticus kan zo'n act maar stellen omdat hij zelf de grondende overgang van de positie van analysant naar die van analyticus heeft doorgemaakt.

Om dat te snappen moeten we 3 elementen goed situeren: het onbewust denken, het denken van het Ik en de overdracht.

Twee vormen van denken

De notie van het onbewuste kreeg reeds vele invullingen, maar Lacan beschrijft het hier in eerste instantie als een ruptuur met het Cartesiaanse *cogito*, zijnde met het zelfbewuste wezen dat de garantie voor de soliditeit van het eigen 'zijn' zoekt in de eigen denkactiviteit. Door dromen, symptomen en allerlei andere onverwachte psychische producties onder de loep te nemen, confronteert de praktijk van de psychoanalyse de zelfbewuste denker evenwel met gedachten die niet bewust gedacht werden, maar die hem toch parten spelen. Dit onbewust

1. Herwerkte versie van een bijdrage voor het Onderzoeksatellier *L'acte psychanalytique in de Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent, op 2 december 2017.

2. Voorzitter van de vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie aan de UG. Analyticus met praktijk, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, de *New Lacanian School* en de *World Association of Psychoanalysis*. stijn.vanheule@ugent.be

3. Lacan, J. [1967-1968]. *Le Séminaire, livre XV: L'acte psychanalytique*. Niet gepubliceerd.

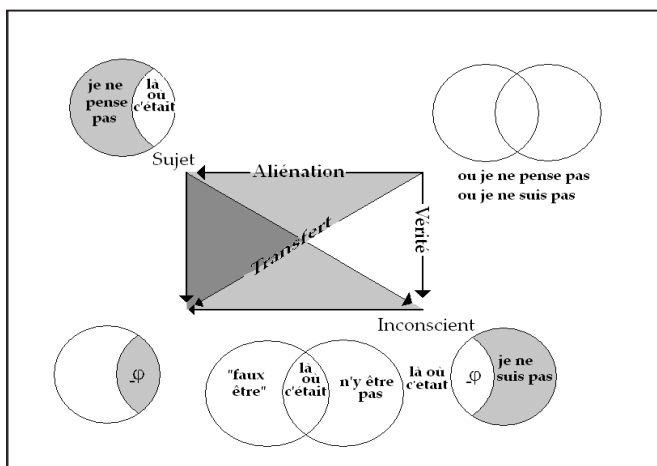
denken wordt niet door het Ik aangestuurd en staat net excentrisch ten aanzien van de zelfopvattingen: *‘là où je pense, c’est pour ne plus être chez moi’*.

In een analyse staat een analysant voor de taak om dit onbewust denken te exploreren via vrij associatief spreken en zich de verlangens toe te eigenen die langs deze weg verschijnen. Lacan koppelt deze opdracht voor de analysant aan Freuds stelling uit zijn 31^e inleidend college tot de psychoanalyse uit 1933: *‘Wo Es war soll Ich werden’*. Daar waar onbewuste manifestaties opdoken, moet het subject verrijzen. *‘Es’* stelt Lacan voorlopig eerst gelijk met onverwacht opduikende onbewuste elementen en *‘Ich’* staat hier voor het subject, dat in Freuds latere werk immers gekenmerkt is door een fundamentele *‘Spaltung’*.

Doorgaand op het werkwoord *‘werden’* stelt Lacan op dit punt de vraag naar wat men op dit punt wordt. Zijn antwoord is: analyticus. Door manifestaties van onbewust denken gestreng te exploreren komt de analysant uit op het object *a* en bij de castratie. Een analyse plaatst de analysant voor de keuze om daar anders mee om te gaan en dit impliceert een act.

Non-rapport, waarheid, aliënatie en overdracht

Om het precieze punt van de psychoanalytische act te kunnen situeren werkt Lacan in de les van 10 januari 1968 het volgende logische schema uit (schema 1).

schema 1: Lacans schema uit de seminarie van 10 januari 1967

De beginsituatie van een psychoanalyse is de positie rechtsboven: “of ik denk niet, of ik ben niet”. De ‘of’ ... ‘of’ suggereert dat er twee opties zijn waartussen men zou moeten kiezen. Echter, deze keuze is paradoxaal. Kiezen is reeds van de orde van de betekenaar, dus van de orde van

het denken, waardoor de optie van het ‘zijn’ bij voorbaat wordt getekend door een tekort.

In de les van 7 juni 1967 uit seminarie 14, dat het jaar voordien plaats vond, besprak Lacan ook reeds de paradoxale keuze tussen ‘of ik denk niet’ en ‘of ik ben niet’ en introduceerde hij een eerste versie van Schema 1. Verder koppelde hij toen deze keuze aan wat we nu de wanverhouding (*non-rapport*) van de seksualiteit noemen: *“Cette alternative : ou ‘je ne pense pas’, ou ‘je ne suis pas’, choix séduisant comme vous le voyez, qui est le départ de ce qui est offert au sujet dès que la perspective s’introduit d’un inconscient, en tant qu’il est fait de cette difficulté de l’acte sexuel.”*⁴

Zodra het subject te maken krijgt met het onbewuste, wordt hij geconfronteerd met een keuze tussen denken en zijn. Deze keuze rijst slechts op als problematisch gegeven omdat een grondend aspect van ‘zijn’ en ‘weten’ ontbreekt binnen de seksualiteit. Dit zorgt voor een seksuele wanverhouding en is het *initium* of nulpunt van de subjectieve keuze.

In zijn schema uit seminarie 14 stelt Lacan dat de kant van het niet-denken (positie links boven in het schema) van de orde van het man-zijn of vrouw-zijn is. Het is de plek waar hij het Freudiaanse *Es* situeert en hij koppelt het ook aan het *‘to khairein’* (genieten) van de Griekse filosofen. Dit is de pool van het genotssubject dat in en aan het lichaam te maken krijgt met genotsmanifestaties die disharmonisch zijn ten aanzien van de globale lichaamservaring.

In seminarie 15 krijgen we een ietwat andere kadrering omdat hij daar stelt dat de kant van het niet-denken (*‘je ne pense pas’*) vooral betrekking heeft op het *‘cogito’*. Het is het niveau van het bewust redenerende en fantaserende Ik dat zich via aliënaties vastpint in bepaalde gedachten. Het Ik is een niet-denkende instantie die slechts tot stand komt via een afweer ten aanzien van het onbewust denken. Afweer is een vorm van niet willen weten, dus van niet-denken.

Lacan geeft verder ook mee dat dit niet-denken een vorm van ‘vals zijn’ (*“faux être”*) impliceert, wat niet verward mag worden met de imaginaire zijnsillusie. Hij koppelt het ‘vals zijn’ van dit niet-denken meer bepaald aan de rechterkant van de dubbele spiegelopstelling, waar we het spanningsveld tussen het ideaal-Ik en het Ik-Ideaal vinden. Het is het gebied waar

4. Lacan, J. [1966-1967]. *Le Séminaire, Logique du fantasme*. Les van 7 juni 1967. Niet gepubliceerd.

ik mezelf vanuit het licht van geprivilegieerde betekenaars $[I(A)]$ zie als geïdealiseerd beeld $[i(a)]$. Dit beeld is altijd bedrieglijk omdat het mijn verdeeldheid afdekt/wegdenkt. Vandaar de idee van het 'vals zijn'.

In de positie rechts onderaan van schema 1 situeert Lacan het niet-zijn dat tot stand komt via de Ander. Lacan koppelt dit niet-zijn aan het denken, waarbij hij zowel verwijst naar het Cartesiaanse 'cogito' als naar het 'to phronein' (het wijze denken) van de Griekse filosofen. Echter ditmaal gaat het niet om het bewuste denken, maar het onbewust denken die het Ik per verrassing overvalt. Dit denken is georganiseerd volgens de logica van de betekenaar en met die pool heeft de analysant een verhouding van waarheid.

Links onderaan in Schema 1 situeert Lacan het punt waar de overdracht zich op richt en dat is de plek van het object a . Echter, in het begin van een analyse is die pool bedekt onder de sluier van het 'sujet supposé savoir'.

Vanuit het vertrekpunt van de *non-rapport* (rechtsboven in het schema) zijn er dus 3 paden:

- Het pad van de aliënatie, richting niet-denken (linksboven)
- Het pad van de waarheid, richting niet-zijn (rechtsonder)
- Het pad van de overdracht, richting object a (linksonder)

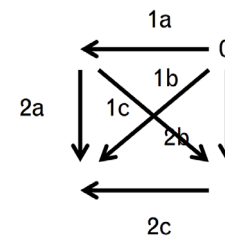
De act van de analyticus

Zoals reeds aangegeven stelt de analyticus aan het begin van een psychoanalytische kuur een act door de analysant aan het werk te zetten zijn met zijn eigen onbewuste. Vertrekkende van verrassende manifestaties in het eigen spreken en handelen gaat de analysant aan de slag met het onbewust denken dat uit zijn symptomen, dromen en dergelijke meer spreekt. Doordat de analyticus een patiënt op dit spoor zet, kan deze als analysant de paden van de aliënatie, de waarheid en de overdracht bewandelen (1^e tijd).

Een analyticus op zijn beurt kan zich maar engageren in zo'n act ten aanzien van een analysant omdat hij in zijn eigen analyse een transitie heeft doorgemaakt die hem toestaat om de positie van analyticus in te nemen. Om deze transitie te kunnen maken, moeten het niet-denken, het niet-zijn en het object a in de analyse een andere plek gekregen hebben (2^e tijd).

Schema 2 maakt abstractie van de posities uit

Schema 1 en bevat pijlen die de temporaliteit van Schema 1 uitdrukken. In een eerste tijd wordt een patiënt analysant door zich te bewegen op de paden van de aliënatie (1a), de overdracht (1b) en de onbewuste waarheid (1c). In een tweede tijd kan een analysant de positie van analyticus innemen op voorwaarde dat er een verandering plaatsgrijpt in de verhouding tussen niet-denken, niet-zijn en object a . Deze verandering wordt uitgedrukt door de pijlen 2a, 2b en 2c (zie schema 2).

schema 2: De temporele paden uit Schema 1

Een eerste verandering houdt in dat de analysant naarmate een analyse vordert concludeert dat zijn positie van vals-zijn en niet-denken iets afdekt dat diens niet-zijn betreft: het object a (zie pijl 2a uit schema 2). Dit object a laat zich kennen als een gemis dat het verlangen aanvuurt. Dit is de *Es*-component die samenhangt met het niet-denken (rechtsonder van cirkel boven links). Het subject assumeert in die fase van de analyse dat het valse zijnsgevoel een antwoord is op een driftmatige objectale component in zijn functioneren.

Een tweede verandering bestaat erin dat de analysant gaandeweg assumeert dat het insisterende gemis op het niveau van het 'valse zijn' betrekking heeft op het structureel ontbreken van een fallus (d.w.z. een passend antwoord op het verlangen) en dus op de castratie (zie pijl 2b uit schema 2). Dit ontbreken van een fallus is logisch gezien het complement van het niet-zijn (linkerkant van de cirkel rechtsonder). De analysant brengt op dit niveau in rekening dat onbewuste producties een antwoord vormen op het niet te beantwoorden verlies dat de castratie inhoudt. Het onbewuste is niet enkel een betekend weten dat ik kan leren kennen, maar tevens ook de drager van mijn onbewuste waarheid: ik ben een proces verdeeldheid dat zich steeds opnieuw manifesteert. Als waarheidsoperatie brengt een psychoanalyse aan het licht dat de ervaring van gemis die samenhangt met het object a (linksboven: 'là où c'était'; 'Wo Es war') eigenlijk berust op een fallisch verlies: a/ϕ . Het subject moet dan ook op die manier

gedacht worden: het is een effect van het verlies (-phi) dat samenhangt met het manco (object a).

De derde verandering die een psychoanalyse bewerkstelligt is dat de analysant zich vanuit het assumeren van diens onbewuste waarheid ook anders gaat opstellen in de overdracht. Overdracht komt tot stand via de veronderstelling van een weten langs de kant van de analyticus. Bij de analyticus hoopt de analysant een verhelderend weten te vinden (pijl 1b uit Schema 2). Op het einde van de analyse implodeert deze veronderstelling. Dat is een operatie van '*désêtre*' stelt Lacan. Via het proces van veronderstelling dat gepaard gaat met de overdracht werd ook de analyticus bekleed met een vals-zijn. Dit valt weg naarmate de analysant de onbewuste waarheid van de verdeeldheid assumeert (pijl 2c uit Schema 2). De analysant concludeert dan dat de analyticus getekend is door het ontbreken van een funderende betekenaar: $S(\bar{A})$ is de waarheid langs de kant van de analyticus.

Wat vervolgens overblijft voor de analysant in de overdracht is de niet langer omzwachtelde dimensie van het object a . De taak voor de analyticus bestaat erin om deze dimensie te vrijwaren. Hij moet de plek van rest, afvalproduct en residu die hij dan toegewezen krijgt effectief ondersteunen.

Wanneer een analysant deze drie stappen in een tweede tijd stelt, kantelt iets fundamenteel en krijgen het niet-zijn, het niet-weten en het object a een ander statuut. Deze kanteling maakt het mogelijk om zelf ook de positie van analyticus in te nemen voor een analysant.

Besluit

Vertrekkende van Caesars beslissing om de Rubicon over te steken stelden we voorop dat een act een daad is die een symbolische herordening met zich meebrengt. In de context van een analyse kan zo'n herordening gestalte krijgen wanneer een analysant een veranderde houding gaat innemen ten aanzien van het object a , het onbewuste en het Ik.

Wanneer de analysant een verlies van verondersteld wetend subject, van vals-zijn en van betekend onbewuste assumeert, en dus de objectale component en de castratie bij zichzelf en bij de ander onderkent, kan hij de fakkel overnemen en zelf ook opereren vanuit de analytische positie. Deze overgang is de act die aan de basis ligt van de psychoanalyse. Het is de '*passe*' die de analysant in staat stelt om in de overdracht

te handelen vanuit de constituerende waarheid van het object a . Die waarheid is de waarheid van het weten. Deze is niet puur te vatten met het weten, maar staat niet los van het weten, vandaar dat men er ook kan over getuigen.

DE ANALYTISCHE ACT, HAAR PARA- DOX EN HET ONDRAAGLIJKE ERVAN ¹

Sam Calmeyn ²

In *Seminarie XV* werkt Lacan gedurende één jaar rond de psychoanalytische act. We vertrekken vanuit een citaat dat men kan terugvinden op pagina 45: “L’acte psychoanalytique, nous le posons comme consistant en ceci: de supporter le transfert.”³ Het woord *supporter* trekt de aandacht. Men kan het vertalen op verschillende manieren: enerzijds *dragen* of *op zich nemen*, anderzijds *verdragen en dulden*, wat inhoudt dat er een bepaalde ondraaglijkheid in het spel is. Deze dubbele betekenis verheldert iets over de positie van de analyticus en het statuut van de analytische act.

We hernemen het volledige citaat en lezen verder om het binnen de context te plaatsen. “De analytische act, we kunnen stellen dat deze bestaat uit het kunnen *dragen* of *verdragen* van de overdracht. We vermelden niet wie *draagt* of *verdraagt*: op impliciete wijze is dat de psychoanalyticus. Deze overdracht zou maar een pure en simpele obsceniteit bovenop het gestamel zijn als we hem niet zijn werkelijke hoofdzaak zouden geven in de functie van het aan het weten verondersteld subject.” Hieruit kunnen we een aantal zaken uitlichten.

Er valt iets te weten ...

Lacan stipt het belang aan van het aan het weten verondersteld subject dat hij zal omschrijven als de symbolische zijde van de overdracht, naast de imaginaire zijde van de overdracht die hij hier tot een pure en simpele obsceniteit reduceert. De overdracht moet men dus niet alleen begrijpen vanuit de effecten van herhaling, maar vooral vanuit het aan het weten verondersteld subject.

Het is een noodzakelijke en fundamentele functie die het spreken structureert en richting geeft zodat het niet louter gestamel blijft. Deze mag volgens Lacan niet geïnterpreteerd worden maar doet de overdracht net functioneren. “Wat niet te interpreteren is in de analyse, is de aanwezigheid van de analyticus.”⁴ Men mag nooit de overdracht interpreteren, maar wel *binnen* de overdracht.

In de les *Paradoxen van de analytische act* van *Seminarie XVI*, waarin hij een aantal zaken uit het vorige seminarie op heldere wijze herneemt, lezen we het volgende: “De psychoanalytische act presenteert zich als aansporing tot het weten. De regel die de psychoanalytische voorgeschreven wordt, impliceert dat men alles kan zeggen wat men wil. God weet hoe ongerijmd dit in een eerste opzicht kan klinken. Waar zou het naartoe gaan, als men ons op ons woord zou pakken, als degenen die we tot dergelijke praktijk brengen eens zouden beginnen met echt alles te zeggen wat hen door het hoofd schiet, wat echt wel wil zeggen om het even wat, en als dat voor hen ook nog eens zin zou hebben? Indien we hen in deze onderneming mogen vertrouwen, dan is dat heel precies om iets dat speelt, impliciet, zelfs indien zij dat niet zelf kunnen aangeven, namelijk dat, wat men ook zegt, er de Ander is, de Ander die weet wat dat wil zeggen.”⁵ Het aan het weten verondersteld subject creëert de grote Ander aan de horizon, de grote Ander die het weten garandeert. Deze veronderstelling lijkt noodzakelijk te zijn om het spreken vorm te geven, zodat het niet louter gestamel zou zijn dat alle kanten uitgaat. Het houdt in dat de analysant of patiënt die met zijn hulpvraag tot bij de analyticus komt, er van uit gaat dat er aan zijn lijden op één of andere manier een weten kan verknoopt worden. Meer nog de eerste interventies van de analyticus kunnen erop gericht te zijn van een dergelijke veronderstelling, ‘er valt iets *singuliers te weten over mijn lijden*’, te installeren indien dit niet het geval is. Het is van daaruit dat de analytische kuur vertrekt.

De analyticus moet dus voor dit aan het weten verondersteld subject het draagvlak vormen om de analysant aan het werk te zetten. Dit is wat Lacan in *Seminarie XV* de analytische taak, of ‘het doen’ noemt. Dit ‘doen’ voert in een bepaalde richting, maar dus niet zonder het aan het weten verondersteld subject als structurerende functie. Vanaf dat er aan het weten

1. Herwerkte versie van een bijdrage voor het Onderzoeksatelier *L’acte psychanalytique* in de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent op 13 januari 2018.

2. Klinisch psycholoog, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*. samcalmeyn@gmail.com

3. Lacan, J. [1967-1968]. *Le Séminaire, livre XV: L’acte psychanalytique*. Niet gepubliceerd. Transcription Staverla.

4. Lacan, J. (2007 [1968-1969]). *Le Séminaire, livre XVI. D’un Autre à l’autre*. Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris, Seuil, 350.

5. *Ibid.*, 345.

verondersteld subject is, is er overdracht⁶.

... maar het zal nooit genoeg zijn ...

Als de analyticus in eerste instantie de veronderstelling creëert of tenminste in stand houdt dat er iets te weten valt, schuilt de eigenheid van de lacaniaanse psychoanalyse erin dat hij meteen ook een andere positie incarneert die we kunnen omschrijven als: *'Praat maar zoveel je wil, het zal toch nooit genoeg zijn'*. Het aan het weten verondersteld subject is immers niet eigen aan de analytische positie, maar is ook aanwezig in de geneeskunde, de wetenschap, enz. De eigenheid betreft de specifieke manier van dit aan het weten verondersteld subject te *dragen* of te stutten. De act beperkt zich immers tot het analyticus spelen (i.t.t. het analyticus zijn) wat betekent dat er een dimensie van doen alsof is, aangezien de analyticus zelf in zijn eigen analyse het failliet van de grote Ander aangeduid heeft. Zonder de eigen analyse bestaat het gevaar te geloven in het weten, in de grote Ander, wat enkel in de richting voert van oneindige analyses: men kan altijd blijven spreken of men kan altijd blijven zin toevoegen.

Op dat punt kan de analyticus een eerste ondraaglijkheid ontmoeten. Hij moet garant staan voor een weten, *'Er valt iets te weten over uw lijden'*, terwijl hij zelf de veronderstelling van de grote Ander heeft moeten loslaten. Lacan stelt heel duidelijk dat de analyticus hier enkel zijn verlangen heeft om zich daarin te verhelpen en te oriënteren. Hij verwijst hierbij naar Socrates die met de *x* van zijn verlangen Alcibiades in beweging brengt. Het is het verlangen van de analyticus die de weg wijst naar het Reële.

... want er is een rest: het object.

De analyticus weet dat dit aan het weten verondersteld subject vroeg of laat zal vallen en dat het op zijn plaats is dat het object *a* als rest zal verschijnen. Het is wat Lacan in *Seminarie XVI* het opduiken van de analyticus als *'scapegoat'* of *'zondebok'* noemt. "De zondebok dat is de analyticus, die dat object *a* op zich neemt, wat maakt dat het voor het subject voor altijd opgeschort kan zijn, wat maakt dat de vrucht van een beëindigde analyse een waarheid is waarvan het subject vanaf dan niet meer te genezen valt, juist doordat één van haar termen geëvacueerd is geworden." De analyticus zal één van deze objecten *a* (onder

de verschillende vormen: de stem, de blik, ...) op zich nemen of door de analysant toegewezen krijgen. De analyticus incarneert met zijn aanwezigheid iets wat voorbij woorden ligt en betrekking heeft op het driftmatige. De vele getuigenissen van de passe getuigen ervan dat er iets met het object gebeurt, al dan niet door een act van de analyticus. Een mooi voorbeeld daarvan is de getuigenis van Monique Kusnierek.⁷ In de eerste logische tijd, deze van het aan het weten verondersteld subject, draait het spreken rond de veronderstelling van de grote Ander en het weten, terwijl in de tweede logische tijd het spreken cirkelt rond het object *a* en dus veeleer het driftmatige of de genotszijde benadert. Het zijn logische tijden, geen chronologische tijden. Vanaf het begin zijn beide posities op één of andere manier aanwezig. Zoals Anne Béraud stelt: "Au-delà de ce qui se déroule comme opération de déchiffrement, se met en acte, silencieusement, un style de parole qui fait consister un objet et une satisfaction."⁸ Een analytische act kan dit object proberen aanwezig te stellen waardoor het in het spreken van de analysant binnengebracht wordt.

Hier duikt een tweede ondraaglijkheid op voor de analyticus, namelijk dat hij moet verdragen dat hij als analyticus, of hij dit nu wil of niet, één van de objecten voor elk van zijn analysanten incarneert. De voorbeelden zijn legio: een patiënt die maar niet stopt met spreken, ook niet bij het afronden van de sessie, of omgekeerd een patiënt die maar niet kan beginnen met spreken, een patiënt die de analyticus nooit aankijkt wanneer hij spreekt of net voortdurend oogcontact zoekt. Hij incarneert het object omdat het hem toegewezen wordt of hij brengt het object door zijn aanwezigheid zelf op de scene als act. De eigen analyse is de plaats bij uitstek om met deze ondraaglijkheid aan de slag te gaan. In veel getuigenissen van de passe valt op hoe er iets van de ondraaglijkheid wegvalt als men zijn eigen analyse doorvoert (tot het einde). Men slaagt erin van beide posities, het aan het weten verondersteld subject dat de analyticus representeert en de positie van afval en rest, beter te verdragen en deze met een zekere lichtheid en levendigheid, waarvan in de vele getuigenissen sprake is, in te nemen. Zo vormt de eigen analyse voor de analyticus de aanzet voor de vele analyses die hij daarna kan *dragen en verdragen*.

6. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 210.

7. Kusnierek, M. (2002). Une interprétation sans parole. In: Miller, J.-A. & 84 amis. *Qui sont vos psychanalystes?*, Paris, Seuil, 23-26.

8. Béraud, A. (2018). *Overdracht en object a*. Lezing, gegeven in de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, te Gent, op 13 januari 2018. Eveneens gepubliceerd in deze editie van *Kring Online*.

PPaK

Kliniek (z)onder
overdracht?

DE NEGATIEVE OVERDRACHT ¹

Joost Demuynck ²

Inleiding

Hoe is het vandaag met de overdracht gesteld? Wordt er aan de psychoanalyse nog een weten verondersteld? Of moeten we eerder van een onverschilligheid of zelfs haat spreken? Zijn dit vormen van negatieve overdracht? En zo ja, wat houdt die negatieve overdracht dan in?

Om hierop een antwoord te vinden, doen we een beroep op *'Le transfert négatif'*, een bundel verschenen in de *Collection Rue Huysmans*³, onder de directie van Jacques-Alain Miller. Maar ook op het XI^{de} en XX^{ste} seminarie van Lacan.

Jacques Lacan sprak eind jaren zeventig, dus in zijn laatste onderwijs, over zijn negatieve overdracht ten aanzien van Freud. Dit betekent dat hij Freud in het oog hield en hem niet blindelings volgde, maar waakzaam was hoe deze handelde met zijn concepten en zijn patiënten.⁴

Het concept van de negatieve overdracht werd niet toevallig in de jaren twintig belangrijk, net op het moment dat Freud zijn *Jenseits des Lustprinzips* schrijft. Dit gaat gepaard met een moedeloosheid bij zijn leerlingen die merken dat er problemen zijn met de vooruitgang van hun analyses.

In zijn inleiding schetst Miller een aantal problemen. Het is inderdaad zo dat het concept 'negatieve overdracht' in onze middens niet vaak wordt gebruikt. De oppositie positieve en negatieve overdracht lijkt naar affecten te verwijzen, daar waar de grondstelling van de lacaniaanse overdracht begrepen wordt van bij het *Sujet Supposé Savoir*. Een weten dus dat zich in betekenaars uitdrukt. Nochtans is er in een analyse zowel sprake van liefde als van haat. In zijn elfde seminarie verwijst Lacan naar Freud

die de overdrachtsliefde *Eine echte Liebe* noemt. Liefde in de overdracht zou dan betekenen dat men een boontje heeft voor iemand, men veronderstelt een weten bij hem of haar. Terwijl de negatieve overdracht te maken zou hebben met het in de gaten houden van iemand. Dit laatste wil zeggen dat er een argwaan of verdenking is. Een verdenking is geen zekerheid, het is een geloof dat gevoed is door wantrouwen. Maar de vraag blijft of we over een simpele tegenstelling kunnen spreken?

Nog even over de verdenking die een quasi zekerheid kan worden. We kunnen haar beschouwen als een antwoord op de interpretatie als dusdanig, een antwoord op een gering-schattende boodschap van de Ander. Elke interpretatie kan dan een slechte intentie hebben ook al zegt men dit te doen met de meest goede bedoelingen. In deze context kan elke interpretatie de boodschap inhouden van "je weet niet wat je zegt en je weet niet wat je doet."

De lacaniaanse analyticus presenteert zich als een 'zijn', als diegene die iets agalmatisch heeft, iets wat de analysant ontbreekt. En alleen al het feit dat hij zich op deze manier presenteert ontlokt bij de analysant een haat, zegt Miller. Zoals Lacan ook stelt dat de haat zich naar het 'zijn' richt. Zo ontvouwt er zich een dissymmetrie: de liefde richt zich naar het beeld en is gegrond op het narcisme, de haat richt zich tot het zijn. De liefde bedriegt over de natuur van het object dat door het beeld wordt bedekt. De haat interesseert zich niet aan de schijn. De haat kan dus een passie zijn die lucide is. Bij de obsessionele man ziet men de haat vooral buiten de analyse. Alleen al het feit van het vragen wekt bij hem een verschrikkelijke haat op. Men geeft hem soms wat hij vraagt, maar dit verlicht hem niet, integendeel het is het bewijs voor hem dat de ander heeft wat hij ontbreekt. De obsessionele vraag is in werkelijkheid een "ik geef jou mijn haat".

We zullen al deze punten moeten toelichten. We beginnen bij Wilhelm Reich om de argwaan en verdenking in kaart te brengen.

Wilhelm Reich

Reich was in de jaren twintig van de vorige eeuw directeur van het Seminarie over de psychoanalytische techniek van het Weens Psychoanalytisch Instituut. Hij ontwikkelt de toepassing van de actieve techniek om de weerstanden en de verdedigingen van de patiënt te analyseren. In dat tijdperk werden heel wat

1. Bijdrage op 16 december 2017 voor PPAK-Gent, programma psychoanalytische kliniek. Werkjaar 2017-2018: *Klinische praktijk (z) onder overdracht?*

2. Analyticus met praktijk (AP), lid van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPAK. Klinisch psycholoog. joost.demuynck@telenet.be

3. Miller J.-A. (2005) (dir.). *Le transfert négatif*. Paris, Collection rue Huysmans.

4. *Ibid.*, 113-114.

analytici geconfronteerd met de grenzen van de analytische duiding of negatieve therapeutische reactie. Reich legt de klemtoon op iets dat niet talig is. In zijn publicatie *De functie van het orgasme* (1927) ontwikkelt hij de zekerheid van het bestaan van een libido buiten de regeling van de fallische betekenis en de limieten van het lustprincipe. Behalve dat we de freudiaanse libido niet letterlijk mogen kleven op de lacaniaanse genieting, blijft dat ook Lacan in zijn allerlaatste onderwijs het heeft over een niet te negativeren genieting, overheen de symbolische fallus als de betekenaar van de genieting. Ook in zijn XX^{ste} seminarie toont hij ons het bestaan van een Andere genieting bij een vrouw. Een genieting waarover zij niets kan zeggen maar wel ervaart en die supplementair is aan de fallische genieting. Een genieting die dus buiten het fallische valt.

Een eerste versie van de overdracht klinkt ons niet onbekend in de oren. De overdracht heeft te maken met het aanknopen van liefdes- of haatrelaties, of een schrik voor de analyticus. Deze houdingen zijn slechts een voortzetting van vorige houdingen, de meesten zijn infantiel. De eerste versie van de overdracht wordt zo opgevat als een weerstand door de actualisatie en projectie van oude conflicten op de analyticus.⁵

Maar Reich wantrouwt de positieve overdracht. Deze is de actualisatie van een tekort aan libidineuze bevrediging bij de patiënt die zijn eisen en schrik met de analyticus verknoopt. Bijgevolg, doet er zich geen positieve overdracht voor, zolang de libidineuze energie, bevrijd van haar stagnatie de analyticus niet tot object neemt. Eerst heerst dus een negatieve overdracht.

De haat is het teken van een ontregeling van het libidineus discours, die veroorzaakt wordt door de vader die in plaats van de vereniging van de wet en het verlangen te garanderen, de natuurlijke flux van libido verbiedt.

Voor Reich is de zogenaamde positieve overdracht altijd een van de volgende drie fenomenen:⁶

1. 'een positieve reactieve overdracht': dit betekent dat de patiënt een overdracht van haat vervangt door uitingen die de schijn van liefde hebben, maar in de realiteit hebben we te maken met een latente negatieve overdracht.
2. een passieve dociliteit ten aanzien van de

analyticus, uitdrukking van een schuldgevoel, van een moreel masochisme, dat eens te meer de gevoelens van haat moet verbergen en compenseren.

3. een overdracht van narcistische verlangens, gegrond op het narcistisch idee dat de analyticus de patiënt moet beminnen of bewonderen. Dit soort overdracht verdwijnt heel snel. En maakt plaats voor een bittere ontgoocheling en een gevoel van narcistische haat. Deze patiënten willen vooral bemind worden.⁷

Deze drie types van ogenschijnlijk positieve overdracht zijn het resultaat van een neurotisch proces dat de gefrustreerde liefde omzet in haat, narcisme en schuldgevoelens. Wanneer de analyticus er niet op tijd in slaagt ze te ontmaskeren dan leveren ze het voorwendsel om de kuur te onderbreken.

Het bewust maken op een totale en vroegtijdige manier van zijn negatieve, kritische en misprijzende houding ten aanzien van de analyticus loopt niet uit op een intensifiëring van de negatieve overdracht maar integendeel op zijn oplossing en het innemen van positieve houdingen.

Laten we dit aan de hand van JAM wat vertellen. Het aanvangspostulaat is dat het subject wil genieten en ziek is aan een tekort aan genieting. De analyticus vormt het obstakel tegen deze wil tot genieten van de patiënt. De analyticus incarneert de reden van zijn onmacht omdat hij geen bevrediging verschaft, hij bevredigt het subject niet. Ruwweg is dit wat Lacan ook stelde: "het inaugureel drama van de analytische ervaring is de negatieve overdracht."⁸ Maar daar waar Lacan er op wijst dat er in de aanvang liefde is, zegt Reich dat er van bij het begin de negatieve overdracht is. Reich beschouwt elke vorm van positieve overdracht als de uitkomst van een negatieve overdracht. Wanneer het subject zijn liefde toont, dan is dit slechts de omkering van een fundamentele haat.

Op het moment, in de jaren twintig dus, dat de analytici hun geloof in het woord verliezen, komt Reich aandraven met een theorie die het accent legt op het bekijken en observeren van de patiënt, hoe deze op de sessie toekomt, hoe hij zich neerlegt op de divan, hoe hij een hand geeft, hoe hij zich kleedt of een bijzonder manierisme aan de dag legt. Een reichiaan is veeleer

5. Reich, W. (1976). *Quelques problèmes de technique psychanalytique. L'analyse caractérielle*. Paris, Payot, 24.

6. Reich, W., (1971[1933]). *L'analyse caractérielle*. Paris, Payot, 122.

7. Reich, W., (1976). *Quelques problèmes de technique psychanalytique, Le maniement du transfert*. Paris: Payot, 122-123.

8. Miller, J.-A. (dir.) (2005). *O.c.*, 52-53.

een oog dat alle details capteert dan een oor dat luistert.

Miller beschouwt Reich als een realist van het object kleine *a*.⁹ Hij dacht dat de genieting in zijn essentieel statuut losgemaakt was van de betekenaar, dat men de genieting kon behandelen als een materie, kon begrepen worden als iets fysisch en dus kon worden behandeld, gevat en herverdeeld via concrete, materiële apparaten.

We moeten toch ook bedenken hoe de laatste Lacan de klemtoon legt op het inzetten van het lichaam van de analyticus, en deze niet alleen het lichaam van de analysant waarneemt en er eventueel een opmerking over maakt (cf. De getuigenis van de passe van Bernard Seynhaeve of deze van Laurent Dupont) maar ook zijn eigen lichaam gebruikt, door de handdruk, de gebaren en geluiden die hij maakt. Alleen heeft de functie hiervan niets te maken met een paranoïde interpretatie van gebaren, maar met een interpreteren *hors sens*, wars van zin.

Miller gaat daar in zijn lessenreeks *Choses de finesse*¹⁰ dieper op in. Eerst en vooral wijst hij erop dat de *supposé* van het *Sujet Supposé Savoir* te maken heeft met het *suppositio* van de scholastiek en dit betekent wat vanzelfsprekend is en wat men onder het *wat gezegd wordt* moet plaatsen. Lacan heeft er zijn volle luister aan gegeven met het aan het weten verondersteld subject. Met dit aan het weten verondersteld subject duidde hij een reeds bestaand weten aan, dit is dus de veronderstelling, die door het subject verworven moet worden. Volgens Miller was dit aan het weten verondersteld subject voor Lacan feitelijk wat Freud het onbewuste noemde. Maar dit is niet alles. Lacan voegt er een tweede veronderstelling aan toe. Deze tweede veronderstelling is onlosmakelijk verbonden met de eerste. Het is de veronderstelling van een genietende substantie, een lichaam dat verondersteld wordt te genieten. Zonder dit aan het lichaam verondersteld genieten zou de analyse niet bestaan. Het zou slechts een soort logica zijn.

Dit alles houdt in dat ook de analyticus aanwezig is, aanwezig met zijn lichaam. Net zoals de analysant die Lacan voortaan spreekwezen zal noemen, omwille van de implicatie van het lichaam. Men kan dus geen analyse per telefoon doen of via Skype. Ik citeer Miller: “Het

lichaam moet dus aanwezig zijn, het lichaam als datgene wat zich geniet”.

Een ander aspect voor de analyses van die tijd en deze van de kleiniaanse scholen is het idee van een verworven weten. Men moet zijn weten aan de analysant opleggen, suggereren. En net daarom werd het analyseren van de negatieve overdracht zo belangrijk omdat de analysanten *neen* zegden tegen dit opgelegde weten. Lacan keert dit perspectief om en stelt dat de weerstand, deze is van de analyticus, een weerstand tegen het onbewuste van de patiënt, wiens verlangens zich niet laat afmaken door de suggestie.

Gustavo Dessal maakt enkele interessante opmerkingen over deze negatieve overdracht en haat.¹¹ Hij wijst erop dat de leerlingen van Freud vaak een punt uit zijn onderwijs gebruikten. Reich put ook uit Freud, namelijk zijn verwerking van een opmerking van Stekel in ‘De driften en hun lotgevallen’ waarin hij stelt dat de haat de liefde voorafgaat. Lacan herneemt dit in zijn uitwerking van het object *a*, waarin de haat niet alleen de liefde voorafgaat maar meer nog: de haat is meer waar is dan de liefde omdat de passie van de haat meer lucide is. Het voorbeeld dat Lacan hiervan geeft bevindt zich in zijn seminarie XX waar hij zegt dat “diegene die hem haten, hem beter lezen”. We komen erop terug.

Lacan en de agressiviteit in de psychoanalyse

Jacques-Alain Miller herinnert er ons aan in zijn lessenreeks *Silet* hoe Lacan zich nooit heeft ontdaan van het concept ‘doodsdrift’ en dit heeft aangehouden doorheen zijn onderwijs. In een eerste tijd werd de libido gesitueerd in het imaginaire register en werd de agressieve intentie begrepen als het merkteken van de doodsdrift. In een tweede tijd wordt de libido gesitueerd in het symbolische, hij heeft er het verlangen van gemaakt. Dit leidt tot een equivalentie tussen verlangen en zin, meer bepaald van de metonymische zin. In een derde tijd behoort de genieting tot het reële.

Tegenover de grondregel van de vrije associatie plaatst Lacan de abstinentie van de analyticus om de patiënt geen raad te geven noch een project mee te delen. De analyticus moet neutraal zijn. De valstrik zou dan zijn dat de analyticus het lijden op zich neemt. Lacan herinnert aan Freud die de analyticus waarschuwt voor de agressieve drijfveren die zich verschuilen in

9. Miller, J.-A. (niet gepubliceerd [2008-2009]). *L'orientation lacanienne. Choses de finesse en psychanalyse. Enseignement prononcé dans le cadre du département de l'université Paris VIII*, les van 3 juni 2009.

10. *Ibid.*, les van 6 mei 2009.

11. Dessal G., in: Miller J.-A. (dir.) (2005). *O.c.*, 65.

de filantropische activiteiten. Lacan vindt het verder een slecht idee om, wanneer de patiënt zwijgt om hem te vragen welke ideeën betreffende de analyticus hij heeft. Op deze manier zou de persoon van de analyticus de geallieerde van het Ik van de patiënt worden. Men kan de agressiviteit misschien niet vermijden maar men kan wel vermijden dat een agressieve intentie zich koppelt aan een actueel idee rond de analyticus en zijn persoon, bijvoorbeeld wanneer hij zich beroept op zijn verdiensten. Dit kan een woede uitlokken. Of nog door een perfecte spiegel te zijn, kan er een oncontroleerbare angst opduiken.

Door het gebruik van de term agressiviteit, verliet men of keerde men zich tegen het concept van de doodsdrijf dat Freud naar voor had geschoven.

De tegenoverdracht heeft dan weer te maken met het gebruik dat een analyticus in de kuur maakt van zijn eigen onbewuste. Het is een soort methodische *hysterisering* van de analyticus zegt JAM¹², die nuttig kan zijn voor onze collega's die een zeer grote neiging hebben tot obsessies, tot een ritualisering van de positie van de analyticus. Een lacaniaans psychoanalyticus maakt geen gebruik van de formaties van zijn onbewuste, bij hem gaat het eerder om een methodisch sluiten van het onbewuste. Vandaar dat Lacan de analyticus op de plaats zet van het object *a*.

Het inaugurele van de psychoanalytische ervaring

In zijn derde stelling van het artikel *De agressiviteit in de analyse* verklaart Lacan dat de negatieve overdracht het inaugureel drama is van de analytische ervaring. Zowel Reich als Lacan insisteren op de fataliteit van deze inaugurele negatieve overdracht. Bij het begin van een analyse keert er een verdrongen beeld terug dat op de analyticus wordt gefixeerd; we moeten veronderstellen dat dit verdrongen beeld iets in zich draagt dat de agressie van het subject opwekt, van waaruit men kan afleiden dat de agressie de fundamentele verdringing is van het onbewuste. De verdringing is een soort agressie: wanneer een subject iets essentieels niet kan verdragen dan verdringt hij. En bij het begin van de analytische ervaring worden de wonden opnieuw geopend, worden bedreigende beelden opnieuw actueel die op de rekening van de analyticus worden geschreven. Dus iets heel toevallig kan

volstaan om de agressieve intentie uit te lokken, iets dat een beeld opnieuw actueel maakt, een beeld dat door de symbolische meerduidigheid permanent aanwezig is gebleven en dat we het onbewuste van het subject noemen. Het is alsof een terugkeer van het verdrongene zich vertaalt in een doodswens tegenover de analyticus. Met andere woorden: het opheffen van een verdringing wordt betaald gezet met een agressief voornemen, met een negatieve overdracht op de analyticus.

Deze derde stelling draagt als titel: *de beweegredenen van de agressiviteit beslissen over de redenen die de analytische technieken rechtvaardigen*.

Een beweegreden van de agressiviteit van de patiënt bevat een valstrik en die luidt als volgt "Neem op jou, zo zegt men ons, dit lijden dat op mijn schouders rust; maar als ik u daar zo voldaan zie, bezadigd en comfortabel, dan ben je het niet waardig dit te dragen."¹³ Het is dus een deelname in zijn lijden, in zijn ziekte, dat de patiënt van ons verwacht. Maar, zo stelt Lacan, deze vijandige reactie gidst onze voorzichtigheid en inspireerde Freud om behoedzaam te zijn de profeet te spelen. "Alleen de heiligen zijn voldoende onthecht van de meest diepe passies om de agressieve weeromstuit van de liefdadigheid te verdragen".

Nochtans moeten we deze agressiviteit van het subject tegen ons op tafel gooien, omdat deze intenties de negatieve overdracht vormen. Het gaat om de imaginaire overdracht van min of meer archaische imago's op onze persoon, door een effect van verzwakking, van waardeverlies, van op drift geraken van het symbolische.

De meest toevallige context volstaat om de agressieve intentie te ontketenen, die het imago opnieuw actualiseert, dat permanent aanwezig bleef door de symbolische meerduidigheid in het onbewuste van het subject met zijn intentioneel correlaat.

Het voorbeeld dat Lacan geeft over de hysterie is een meisje dat niet kan staan noch lopen. Lacan werd vereenzelvigd met de meest onplezierige trekken van haar passioneel object. Het onderliggend imago was dat van haar vader en het volstond op te merken dat zijn steun haar had ontbroken om haar symptomen te genezen. Maar niet haar passie. Moeilijker is de obsessionele neurose omdat de agressieve intentie

12. Miller J.-A. (dir.) (2005). O.c., 85.

13. Lacan J. (1966 [1948]). L'agressivité en psychanalyse. In: *Écrits*, Paris, Seuil, 107.

daar verborgen is, verplaatst, ontkend, verdeeld en deel uitmaakt van de versterkingen van een burcht.

De te evalueren stelling

Bij elke opheffing van de verdringing zou er zich dus een negatieve overdracht kunnen voordoen. Hierop kan men twee tegenstrijdige theorieën construeren. Enerzijds zou men kunnen zeggen dat de neurose op dezelfde manier geconstrueerd is als een analyse: men richt zich naar de Ander, het symptoom is een boodschap, het symptoom is op een gelijkaardige manier geconstrueerd als de analytische ervaring, het symptoom is een formatie van het onbewuste, een interpretatie. Anderzijds zou men kunnen zeggen dat de analytische theorie het tegengestelde is van een neurose. De neurose is een verdringing en men gaat in analyse wanneer men meer lijdt dan er voordelen zijn. De analyse gaat tegen de verdringing in en de schuld ervan ligt bij de analyticus. Wanneer Lacan zich in zijn *Seminaire XI* afvraagt waarom de analysanten zo woedend kunnen zijn op hem, is zijn hypothese dat dit de prijs is die men moet betalen omdat men de verdringing opheft en de sluier wegneemt die het verschrikkelijke bedekte. Dit is een beetje zoals bij het einde van een analyse zegt Miller; men laat bij de analyticus zijn afval achter, zijn gebroken identificaties, zijn oude liefdesobjecten en tenslotte zijn vuil. Deze paradox is eigen aan de analyse, enerzijds verlangt men de analyticus en terzelfdertijd is er een kracht die het analytisch proces afzwakt, omdat het opheffen van de verdringing ondraaglijk is geworden.

De vedette en de amoëbe

Lacan wijst erop dat het Ik een paranoïde structuur heeft en dat elke persoonlijkheid paranoïde is. De paranoïcus is altijd een beetje een vedette omdat hij de aandacht van zijn omgeving trekt en als dit erger wordt zal hij de goden of andere bovennatuurlijke figuren erbij betrekken. Hij is een echte VIP. Hoewel Lacan de doodsdrijf situeert in het Ik, is de paranoia hoogst nuttig voor de mens, zeer belangrijk voor zijn ontwikkeling want als we niet wat paranoïde zouden zijn zouden we geen Ik hebben en zouden we een beetje als een amoëbe zijn. Een amoëbe is zich waarschijnlijk niet bewust van haar zelf in relatie met een andere amoëbe. Ze heeft ook een directe relatie met het reële en vergist zich dus nooit, en dus leest noch schrijft ze romans. Misschien, zegt JAM, is het mensdom ontstaan met de eerste leugen van een amoëbe. Namelijk

dat er een amoëbe is beginnen liegen om verschillend te zijn, een amoëbe die een vedette zou worden.

Wat Lacan hier naar voor schuift is dat de grond van de menselijke kennis de paranoia is, het is een kennis die de identiteiten situeert en consistentie verleent aan de objecten in de wereld. Objecten zijn niets anders dan de karakteristieke eigenschappen van permanentie, identiteit en substantie. Deze objecten zijn in de paranoia achtervolgend en bieden precies deze permanentie en substantie. Dit zou ons logisch leiden tot de stelling dat uiteindelijk de negatieve overdracht aan de oorsprong ligt van de kennis zelf!

De kennis vestigt zich in verhouding tot een verworpen wereld, en anticipeert hier op de vraag naar de haat die de meest lucide passie is. Het wantrouwen t.a.v. de wereld maakt dat we deze moeten kennen, ook al omdat de natuur ons bedreigt. De paranoïde relatie met de wereld motiveert deze kennis. De natuur bedreigt ons en wat we ervan hebben gemaakt ook! Nu lijkt iedereen wakker geschoten te zijn maar dit verhindert niet dat we steeds verder doorgaan met rampen te veroorzaken.

Afgebroken analyses

Dora heeft haar analyse afgebroken nadat Freud haar had geduid dat ze verliefd was op mijnheer K en dus eigenlijk op haar vader. Freud vergist zich want Dora had meer interesse voor Mevr. K. Haar verlangen werd veroorzaakt door haar 'verrukkelijk blanke lichaam', iets van een schittering dus, een blik. Deze vergissing van Freud leidt tot het afbreken van de kuur.

JAM vraagt zich af of de ultieme kristallisatie van de negatieve overdracht niet de *acting-out* is onder de vorm van de onderbreking van de kuur?

Seminarie XI - En toi plus que toi

In het begin van het seminarie XI poneert Lacan dat de overdracht het zoeken is naar een zekerheid die toegang verschaft tot het onbewuste dat een onbepaaldheid van het subject impliceert. Waarom is het een zoektocht naar zekerheid? In het symbolische, in de orde van de betekenaar, vinden we nooit zekerheid. Een interpretatie kan altijd anders zijn. De betekenaar liegt, hij is meerduidelijk, hij verglijdt en daarom kan men zijn vertrouwen in de betekenaar niet vestigen. Omdat er geen zekerheid is

spreken we van een aan het weten verondersteld subject. De overdracht als zoektocht naar de zekerheid toont de overdracht als liefde, als verlangen, als erotisch, het is de zoektocht naar een zekerheid buiten de betekenaar. Dit wil zeggen dat hoe meer de analytische ervaring verglijdt in een onzekerheid, in de onbepaaldheid die voortkomt uit de betekenaar, des te meer intensifieert zich dan de zoektocht naar een erotische zekerheid waar liefde en de seksuele realiteit zich schijnen te situeren, buiten de dubbelzinnigheden van de betekenaar.

De overdracht is “het in werking stellen van de seksuele realiteit van het onbewuste”. Hiermee is het symbolische van de overdracht gegeven, maar ook via de seksuele realiteit het libidineuze. Miller stelt dat Lacan twee aspecten heeft willen duidelijk maken. Er is enerzijds dat de overdracht gegrond is op een articulatie van weten, die zelf de articulatie is van het subject met het weten, maar dit alles werkt maar als het gelinkt is aan de seksuele realiteit van het onbewuste. De overdracht is het meest geconcentreerd op het moment dat het subject dat aan het weten verondersteld is, verdwijnt.

Van de interpretatie naar de overdracht

We staan even stil bij zijn hoofdstuk XIX uit Seminarie XI: *de l'interprétation au transfert*. Hierin stelt Lacan, op p. 229, dat de overdracht niet de schaduw is van iets dat vroeger werd beleefd.¹⁴ Integendeel, zegt hij, het subject voor zover het onderworpen is aan het verlangen van de analyticus verlangt deze te bedriegen met zijn onderwerping door zich te laten beminnen door hem, door hem zelf deze essentiële valsheid van de liefde voor te stellen. Het effect van de overdracht is dit effect van bedrog voor zover het zich in het hier en nu herhaalt. Het gaat dus om de ontmoeting van het verlangen van de patiënt met het verlangen van de analyticus.

Een tweede citaat dat we uit dit hoofdstuk willen oplichten is dat in de relatie die de patiënt met zijn analyticus heeft het gaat over een speciale betekenaar, namelijk het Ik-Ideaal, punt van waaruit de patiënt zich bevredigd en bemind weet. Dit is de kant van de aliënatie. Er is een andere kant die een andere identificatie inhoudt en door het proces van separatie wordt geïntroduceerd en dit is het object *a*.

Met andere woorden: de overdracht heeft zowel te maken met een identificatie met het Ik-Ideaal - de kant van de betekenaar - als met het object *a*, de kant van de drift of genieting.

In het hoofdstuk XX, *'En toi plus que toi'*, bevestigt hij dat het spreken van het subject de richting uitgaat naar de weerstand van de overdracht, naar het bedrog van zowel de liefde als de agressie. De zin *omdat ik onverklaarbaar genoeg in jou van iets meer dan jou hou - het object kleine a, vermink ik je* (“*parce qu'inexplicablement j'aime en toi quelque chose plus que toi... l'objet petit a, je te mutile*”) lijkt te suggereren dat de oplossing van de dimensie van bedrog in de twee soorten overdracht gegeven wordt door de doorsteek van het fantasma. Dit fantasma wordt door de overdracht ondersteund, en de doorsteek leidt tot het losmaken van het object *a* van het overdrachtelijke agalma. Gaat het hier om een overgang van de positieve overdracht naar de negatieve?

Lacan illustreert dit met een voorbeeld. *Ik geef mij aan jou, zegt de patiënt nog, maar die gift van mijn persoon - zoals men zegt - mysterie! Verandert onverklaarbaar genoeg in een stont cadeau doen. Of nog: Op het einde van de verheldering door de interpretatie kan retroactief iets duidelijk worden van, bijvoorbeeld, de wittebladduizeling die, bij een bepaald, begaafd, maar aan de rand van het psychotische hangend personage als het ware het centrum vormt van de symptomatische versperring die elke toegang tot de Ander verspert. Als hij dat witte blad, waarvoor zijn onuitspreekbare hersenspinsels blokkeren, letterlijk niet kan aanraken, dan is het omdat hij daar niet anders kan tegenaan kijken dan als toiletpapier.*¹⁵

Seminarie XX

Welke relatie is er tussen het koppel levensdrift/doodsdrift en het koppel liefde/haat? Is er een relatie tussen de haat, de agressie en de doodsdrift?

In zijn Seminaire XX vraagt Lacan zich af of we de functie van het weten moeten hernieuwen omdat de haat er geen plaats heeft gekregen? Hij wijst op de twee auteurs (Jean-Luc Nancy en Philippe Lacoue-Labarthe) van het werk *'Le titre de la lettre'* waarbij hij “nog nooit zo goed is gelezen - met zoveel liefde in een boek dat met de meest slechte intenties is geschreven.”¹⁶

14. Lacan, J. (1973 [1963-1964]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 229.

15. Lacan, J. (2008 [1964]). In jou meer dan jou, Seminarie XI. In: *iNWIT 4*, Gent, 38.

16. Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire, livre XX, Encore*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 62 & 66.

“Ze haten mij onder het voorwendsel dat ze mij het weten niet veronderstellen”. Deze weigering om het weten te veronderstellen kan men begrijpen als een negatieve overdracht. De positieve overdracht zou betekenen een weten te veronderstellen aan een subject. Lacan is niet heel duidelijk, zo zou een negatieve overdracht een niet-veronderstellen zijn van een weten en dat zou zelfs vruchtbaar zijn voor een lectuur. Hij koppelt verder haat en liefde samen in zijn *‘hainamoration’*. Maar hij onderscheidt ook zijn en weten. De liefde zou zich dan richten tot het weten, terwijl de haat zich richt op het zijn. Wanneer hij naar Empedocles verwijst volgens wie “God de meest onwetende is van alle wezens vermits hij de haat niet kent”, dan laat hij vermoeden dat de haat een weg is die tot het weten kan leiden. De haat is het meest lucide gevoel.

Om terug te keren op het concept *hainamoration*, zegt Miller vooreerst dat dit het omgekeerde is van Reich waar de positieve overdracht een haat is die vermomd is als liefde. Bij Lacan is dit een liefde die in haat is vermomd. Deze haat kan te maken kan hebben met een overdracht waarbij de Ander iets bezit wat ons interesseert, wat de Ander dan ook moge bezitten. Dit kan alle gevoelens van de wereld opwekken: liefde, afgunst, *jalouissance*, afgunst van het genot, van de haat, verlangens om te stelen, enz. De negatieve overdracht zou vanuit dit gezichtspunt een soort haat-liefhebben zijn en in een zekere context zou de haat een liefdesverklaring kunnen worden.¹⁷

Waakzaamheid

Miller stelt dat de hele geschiedenis van het denken door de negatieve overdracht wordt getekend en dat deze de waarlijke haat is, vermomd als liefde. Bij Lacan zou het niet zozeer gaan over haat dan wel over waakzaamheid. Hij is bijvoorbeeld heel waakzaam over de manier waarop Freud met zijn concepten omgaat. Hoewel de positieve overdracht de motor is van het ontcijferen, verblindt deze ook. De luciditeit zit eerder langs de kant van de haat en de negatieve overdracht. Het is met het ‘neen’, met de verwerping van de afhankelijkheid van de ander dat men vooruitgaat. Maar dit moet op de goede manier gebeuren, een auteur vergezellen met waakzaamheid en niet met blind geloof.

Jorge Alemàn stelt het onderscheid wat de haat betreft nog eens duidelijk.¹⁸ Er is een haat die

gelinkt is aan het niet veronderstellen van een weten aan het subject, de lucide haat en er is de haat van de negatieve overdracht die naar het zijn is gericht. Deze laatste laat fenomenen verklaren zoals het racisme, de verwerping, de fysieke vernietiging van de ander.

Het misprijzen en de onverschilligheid

Sta me toe even terug te keren naar Freud en de verwijzing die Dessal maakt naar Reich en Freuds *Driften en hun lotgevallen*. Freud stelt in dit geschrift dat het liefhebben drie tegenstellingen heeft: liefhebben-haat, liefhebben en geliefd worden en de meest interessante voor ons waar liefhebben/haten samen contrasteren met de toestand van indifferentie of onverschilligheid.¹⁹ Hij rangschikt de onverschilligheid wel onder de haat als de aversie, als een voorloper ervan. “Het uitwendige, het object en het gehate zouden dan in het allereerste begin identiek zijn”.

Overheen de haat is er dus ook de onverschilligheid die duidelijk maakt dat de Ander geen enkel nut heeft. Het misprijzen betekent ‘jij hebt niets dat mij interesseert, ik wil niets van jou’; het misprijzen als een zeker vergeten van de Ander. Er is een groot onderscheid tussen enerzijds de liefde en de haat die het agalma bij de Ander plaatsen en anderzijds het misprijzen. Het misprijzen is eerder een afwezigheid van de overdracht.

Het keert ook een stukje terug in de uitspraak van de patiënt: “U kunt niets voor mij doen”. Hij heeft daarin gelijk wat de realiteit van het subject betreft. Maar de analyticus kan wel helpen een nieuwe betekenis te geven aan het lot van zijn leven, hij kan zelfs helpen het idee van een lotsbestemming te begraven.

We zouden ons kunnen afvragen of de psychoanalyse vandaag niet wordt geconfronteerd met een misprijzen of een onverschilligheid?

En: over welk wapen beschikt de psychoanalyse om deze onverschilligheid van antwoord te dienen? Het verlangen van de analyticus en zijn zoeken van het absolute verschil?

17. Miller, J.-A. (dir.) (2005). O.c., 112.

18. Aleman, J., in: Miller J.-A. (dir.) (2005). O.c., 115.

19. Freud, S. (2006 [1915c]). *Driften en hun lotgevallen*. In: *Werken* 7, Amsterdam, Boom, 38.

AANWEZIGHEID VAN DE ANALYTICUS¹

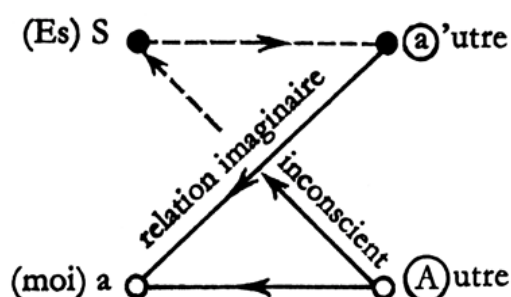
Geert Hoornaert²

Met de notie van ‘aanwezigheid van de analyticus’ (*présence de l’analyste*) zijn we aanbeland bij het punt waar de overdracht een vraag wordt, een moeilijkheid, een uitdaging zelfs voor de analyticus; een punt waar de overdracht niet langer de stuwende kracht voor de associaties vormt, in een opening van het onbewuste, maar zich manifesteert als sluiting van dit onbewuste, als radicale stilte.

Van waar komt deze notie ‘aanwezigheid van de analyticus’? Freud maakt er voor het eerst gewag van in zijn tekst ‘Dynamiek van de overdracht’ uit 1912. “Het is een raadsel, schrijft hij, waarom ons bij de analyse de overdracht als de sterkste weerstand tegen de behandeling tegemoet treedt, terwijl we haar buiten de analyse als de draagster van de genezende werking moeten erkennen. Het is immers een ervaring die zo vaak men maar wenst kan worden bevestigd, dat wanneer de vrije associaties van een patiënt het laten afweten [...] hij nu net beheerst wordt door een inval die zich bezighoudt met de persoon van de arts.”³ De ‘aanwezigheid van de analyticus’ verschijnt dus als de naam van een raadselachtig gegeven dat de overdracht als opening (de patiënt associeert) doet omslaan in de overdracht als sluiting, als stilte, een gegeven dat Freud vooreerst zal onderbrengen binnen de categorie van de weerstand.

We gaan deze complexe materie stapsgewijs benaderen, en het lijkt ons daarbij inderdaad het eenvoudigst om daarbij vanuit die twee termen - opening en sluiting - die Lacan expliciet hanteert in Seminarie XI, te vertrekken. De opening van het onbewuste getuigt van de overdracht zoals ze het best gekend is, zoals ze spontaan aanzien wordt: een kracht die werkzaam is in de band tussen een subject dat een

‘vraag’ heeft (over een symptoom bijvoorbeeld, dat voor het subject een ‘vraag’ inhoudt) en een instantie waarvan het subject veronderstelt dat het er op kan antwoorden. De overdracht is dan een kracht die resulteert uit een veronderstelling en die het onbewuste opent; ze vormt de motor van de vrije associatie. Wanneer het onbewuste zich opent speelt de kuur zich af in het register van de ‘gelovige verwachting’ waarbij analysant en analyticus langs dezelfde zijde staan, in een gemeenschappelijke strijd van het woord (de vrije associatie) tegen het symptoom, hetgeen men in sommige kringen de ‘therapeutische alliantie’ noemt. We kunnen deze klassieke opvatting van de overdracht schrijven met het L-schema van Lacan, zoals we het vinden in de *Écrits*⁴:

Vanuit deze optiek is het onbewuste één en al opening, de kuur één en al associatie én weerstand tegen de associatie (de negatieve overdracht behoort immers ook tot het register van het ‘open’ onbewuste), en is de analyticus uitsluitend de representant van de grote Ander, die het proces van de associatie ondersteunt en faciliteert. Hij representeert de schat van betekenaars, waarvan de analysant verhoopt (cf. de ‘gelovige verwachting’) dat hij de betekenaar, die hem als spreekwezen zou kunnen benoemen, bevat, en zal toeleveren.

De analyticus is daar, zoals Jacques-Alain Miller⁵ het stelt, om de relatie van de analysant met het onbewuste weten te bevorderen, om de verbinding te maken van de analysant met het onbewuste weten; als ‘provider’, zegt Miller – zoals men die toeleveringsbedrijven noemt waaraan men een zekere som betaalt om zich met het internet te kunnen verbinden via de computer. De analyticus is daar aanwezig als een leverancier van toegang tot betekenaars.

Hernemen we Freuds tekst. De term ‘dynamiek’ veronderstelt twee zaken: een krachtenspel - een

1. Bijdrage op 20 januari 2018 voor PPAk-Gent, programma psychoanalytische kliniek. Werkjaar 2017-2018: *Klinische praktijk (z) onder overdracht?*

2. Analyticus met praktijk (AP) van de *New Lacanian School*, lid van de *Kring voor Psychoanalyse van de NLS* en van de *World Association of Psychoanalysis*. Lesgever PPAk. Klinisch psycholoog. hoornaert.geert@telenet.be

3. Freud, S. (2006 [1912b]). Dynamiek van de overdracht. In: *Werken* 5, Amsterdam, Boom, 456-466.

4. Lacan, J. (1966 [1955]). Le séminaire sur “la lettre volée”. In: *Écrits*, Paris, Seuil, 53.

5. Miller, J.-A. (2017 [1999]). L’inconscient à venir. In: *La cause du désir* 97, Paris, Navarin, 101-111.

dynamiek veronderstelt een energetiek - en een tijdsverloop, de diachronie. De dynamiek is de studie van een krachtenspel dat gegrepen zit in een beweging. Freud benadert en situeert de overdracht dus in de temporaliteit van de kuur, in haar verloop waar verschillende krachten zich laten gelden. Het gaat er hier niet langer om de overdracht vanuit de synchronie of 'essentialistisch' te definiëren, maar ze te situeren in de temporaliteit van de kuur. En wat in deze tekst nieuw is, en contrasteert met wat Freud voorheen formaliseerde als de overdracht, is dat hij, in deze 'dynamische' benadering van de overdracht, punten gaat situeren die getuigen van 'stagnatie' van de kuur; er duiken, zegt hij, binnen de overdracht als stuwende kracht, momenten op van inertie, van onderbreking, waar de associaties een obstakel ontmoeten, "en waar de stilte die deze punten vergezellen niet de stilte van de weerstand is."

Dit fenomeen van onderbreking valt niet samen met de 'negatieve overdracht' die ook deel uitmaakt van de opening van het onbewuste; de negatieve overdracht speelt zich immers af in de relatie tussen de associaties en de analyticus als representant van het onbewuste, zij het dan onder de vorm van stilte en weerstand. Deze stilte van de weerstand is een dialectisch gegeven, dat zich adresseert aan de analyticus als representant van de Ander, als overdrachtelijke representant van een ouderlijk imago bijvoorbeeld, in een 'valse verknoping' (hij blijft daar partner van het onbewuste).

Wel, de stilte waarover Freud het heeft in 'Dynamiek van de overdracht' is van een andere orde; er zijn momenten in de kuur, noteert hij, dat de associaties van de patiënt het laten afweten – "het is te zeggen, werkelijk uitblijven, en niet bijvoorbeeld vanwege een banaal onlustgevoel door hem worden verzwegen."⁶ Dit is zeer belangrijk: Freud spreekt daar van een stilte die niet enkel gekoppeld kan worden aan de weerstand, de negatieve overdracht of de verdringing – aan het betekenaarsregister dus – maar die een soort 'positieve' stilte is, in de zin van absoluut – ontkoppeld, van de betekenaar dan toch. Want hij koppelt ze in zijn tekst aan twee andere zaken: aan de drift en aan wat hij hier, voor de eerste maal, de aanwezigheid van de analyticus noemt.

Punt één, de drift: het opduiken van deze stilte, noteert hij, is gekoppeld aan momenten "waar het analytisch onderzoek stuit op de in haar

schuilplaatsen teruggetrokken libido" (en dus niet op voorstellingen, verdrongen inhouden); daar neemt de weerstand een radicale vorm aan⁷. Punt twee, de aanwezigheid: het is op deze momenten, wanneer de weerstand dus maximaal is, namelijk daar waar het analytisch onderzoek op "een schuilplaats van de libido" is gestoten, dat de overdracht opduikt: "Wanneer iets uit de inhoud van het complex geschikt is om op de persoon van de arts te worden overgedragen, ontstaat deze overdracht, die zich door een stagnatie aankondigt."⁸ M.a.w.: de associaties stoppen (stagnatie), en in die stilte duikt voor de analysant iets van de orde van de 'aanwezigheid van de analyticus' op.

Dus :

1. eerste moment: de vrije associatie, binnen de positieve of negatieve overdracht (herhaling)
2. de analyse vordert en raakt plots iets van de drift, voorbij de betekenaar
3. op dit moment sluit het onbewuste zich – stilte (stop op de herhaling)
4. op dezelfde plaats duikt de analyticus op als aanwezigheid – en Freud noemt dit 'overdracht'

Twee opmerkingen. Noteren we vooreerst dat de 'aanwezigheid van de analyticus' opduikt op de plaats waar de betekenaar komt te ontbreken. We komen daar straks op terug. Noteren we daarnaast dat Freud het opduiken van de overdracht hier situeert in het stilvallen van de associaties; we krijgen daar dus een andere definitie van de overdracht dan deze die hij hanteerde voor tijd 1, waar ze gelijk is aan de opening van het onbewuste. In tijd 4 is overdracht sluiting van het onbewuste. (Ik vermeld dit punt uitdrukkelijk, vanuit mijn eigen initiële verbazing bij het lezen van Lacan's zin uit het XIe seminarie: "de overdracht is de sluiting van het onbewuste"⁹ – dit is een freudiaanse stelling).

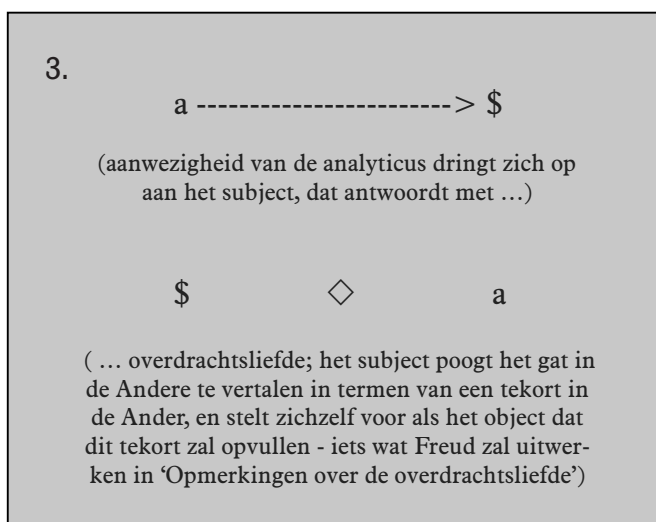
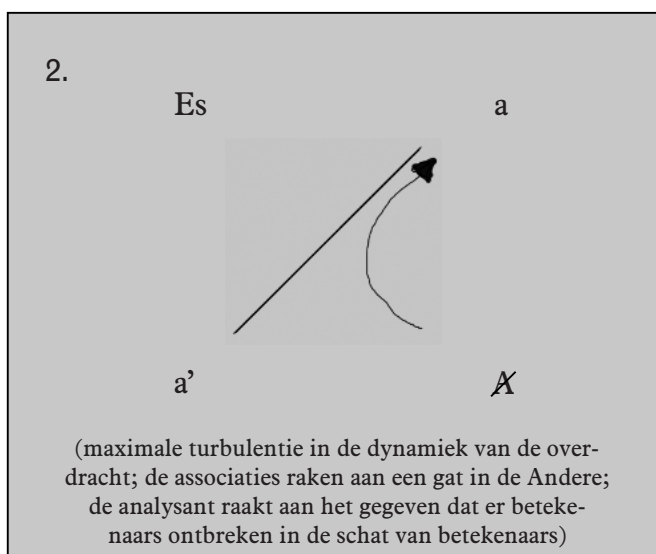
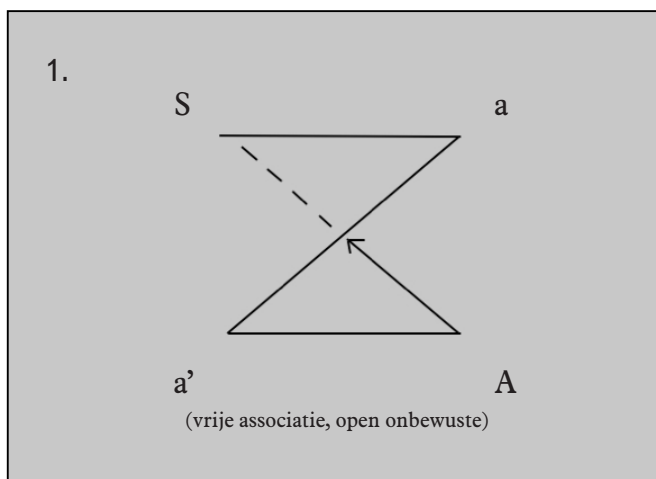
7. *Ibid.* 462.

8. *Ibid.*

9. Lacan, J. (1964 [1973]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 119.

6. Freud, S. (2006 [1912b]). O.c. 460.

Indien we deze passage van Freud uitschrijven met het L-schema, krijgen we iets van deze orde:

We zien dus dat 'aanwezigheid van de analyticus' het moment tekent waar het discours van het onbewuste (de vrije associatie: S1--->S2; het meesterdiscours) kantelt in het analytisch discours (a--->\$). Is de analyticus-partner in de vrije associatie de grote Andere, dan is de

analyticus in de 'aanwezigheid van de analyticus' een object (een oorzakelijk object); en in de overdrachtsliefde maakt de analysant van de analyticus een partner met een tekort, en poogt hij, zoals Freud het in 'Opmerkingen over de overdrachtsliefde' uit 1915 stelt, "het gezag van de arts te breken door hem te verlagen tot minnaar"¹⁰ (een object van verlangen).

Wat we hier voorstellen, is een bepaalde lectuur van Freuds tekst. De tekst 'Dynamiek van de overdracht' blijft immers nog ambigu: Freud zoekt, maar houdt, in de stap die hij wil zetten, vast aan wat hem reeds verworven lijkt. Is de stilte die opduikt binnen de overdracht de stilte van de drift, of deze van de weerstand? Is de overdracht uitsluitend herhaling? Is de analyticus enkel een symbolische representant, een 'effigie', of een nieuw, reëel object? Freud hakt nog geen knopen door. Maar als we terugblikken kunnen we stellen dat deze tekst, met de notie van 'aanwezigheid van de analyticus' die daar verschijnt, een tweespalt heeft geslagen in de analytische beweging. Lacan heeft ze anders geïnterpreteerd dan de post-freudianen.

Hoe wordt die kwestie van de 'aanwezigheid' door Freud geïntroduceerd? Wie deze tekst las kon zien dat ze gemakkelijk aanleiding kan geven tot een interpretatie waartegen Lacan zich resoluut verzet heeft: deze die van de overdracht *uitsluitend* een herhalingsfenomeen maakt. We bekijken hoe de tekst van Freud opgebouwd is en hoezeer die opbouw zelf een misleidende suggestie introduceert.

- Eerste punt, begin van de tekst : "Ieder mens heeft door het samenwerken van aangeboren dispositie en invloeden van buitenaf gedurende zijn kinderjaren een karakteristieke vorm ontwikkeld waarin hij zijn liefdesleven bedrijft (zowel op het vlak van de liefdesvoorwaarden, de driften als de doelen). Dit levert om zo te zeggen een cliché op, dat in de loop van het leven regelmatig wordt herhaald en opnieuw afgedrukt."¹¹ Freud hanteert hier dus de notie van *cliché* als een heruitgave van eenzelfde tekst, zoals een boek meerdere herdrukken kan hebben. Het is met dit conceptueel apparaatje – dat van het fantasma – dat hij zijn tekst over de 'dynamiek van de overdracht' opent, en waarmee hij de overdrachtsfenomenen zal benaderen. Het lijkt alsof hij hier nog zijn

10. Freud, S. (2006 [1915a]). Verdere adviezen over de psychoanalytische techniek (III). Opmerkingen over de overdrachtsliefde. In: *Werken* 6, Amsterdam, Boom, 439.
 11. Freud, S. (2006 [1912b]). O.c. 458.

overdrachtstheorie van 1905 (Dora) han- teert; alles in de overdracht is herhaling.

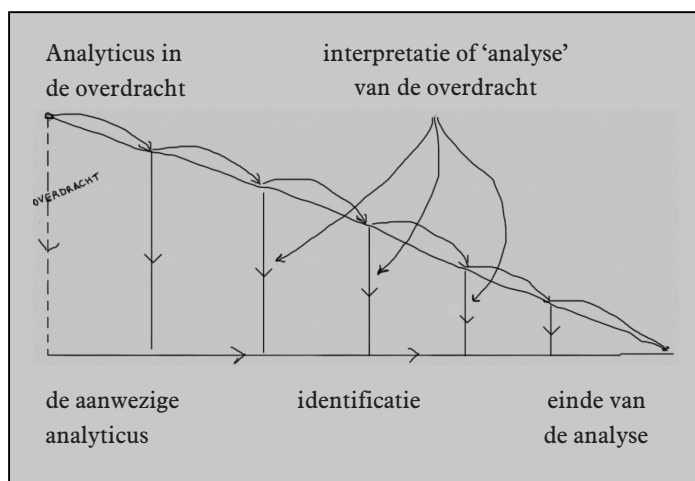
- Tweede punt, introductie, door Freud, van het fenomeen dat hij wil ondervragen : “er is een moment dat de associaties van de patiënt het laten afweten – het is te zeggen, werke- lijk uitblijven, en niet bijvoorbeeld vanwege een banaal onlustgevoel door hem worden verzwegen.”¹² Dit is nieuw.
- Derde punt, koppeling van die stilte aan de drift, koppeling van de drift aan de aanwe- zigheid van de analyticus. Ook dit is nieuw, daar de analyticus voorheen enkel werd gekoppeld aan de zich herhalende beteke- naar (representant, cliché).
- Vierde punt, Freuds commentaar: “Het is een ervaring [...] dat wanneer de vrije asso- ciaties van de patiënt het laten afweten, men de stagnatie telkens kan verhelpen door te verzekeren dat hij nu beheerst wordt door een inval die zich bezighoudt met de persoon van de arts of met iets dat met hem in ver- band staat. Zodra men deze verklaring heeft gegeven, is de stagnatie uit de weg geruimd of heeft men de situatie dat de invallen uit- blijven, veranderd in de situatie dat ze wor- den verzwegen.”¹³ Freud hervalt hier dus naar punt 1; de stilte van de drift kan herleid worden tot de stilte van de klassieke weer- stand, na de interpretatie van de analyticus die zijn actuele aanwezigheid betreft.

We zien hier de ambiguïteit van Freuds lectuur; hij lijkt de stilte, die hij nochtans eerst had gekoppeld aan de drift, aan de *A*, terug te her- leiden tot een onbewust cliché dat zich herhaalt, waarbij de analyticus ingevoegd wordt in een gekend scenario en met de rol van een fantas- matische partner wordt bezet. Het volstaat deze herhaling te interpreteren om het afgesloten onbewuste terug te openen.

Men zou kunnen zeggen dat de post-freudianen hier, op de tweede pagina van Freuds artikel, gestopt zijn met lezen. Alles werd gelezen in functie van deze eerste baken die Freud nogal ongelukkig op het dynamisch parcours van de kuur plaatste. Alles in de kuur werd opening van het onbewuste, taal, vrije associatie, alles in de overdracht werd herhaling en alles in de per- soon van de arts is representatie, waarvan de aanwe- zigheid tot een zich herhalend, fantasmatisch

cliché is te herleiden. Daar de kuur binnen deze conceptie oneindig wordt - uiteindelijk kan men een leven lang een cliché blijven herhalen, ook op de divan - werd het einde van de analyse gezocht in de liquidatie van de overdracht. Dit is een logische optie, indien men de overdracht beschouwt als een illusoir fenomeen van valse verknoping. De patiënt ‘ontmoet’ de analyticus immers niet zolang hij hem bijvoorbeeld als een representant van zijn vader beleeft. De illusie van de overdracht staat aldus een identificatie met de analyticus als representant van de reali- teit in de weg.

De post-freudianen conceptualiseren de analyse inderdaad vanuit de volgende opvatting: in een analyse gaat het erom om de patiënt de Oedipus te doen herbeleven dankzij de overdracht. Voor de laatste keer... Deze overdracht moet dan geïnterpreteerd worden als valse verknoping en deze progressieve herleiding van de overdracht opent gaandeweg tot een ‘realistischer’ verhouding tot de realiteit, die niet langer vanuit een archaisch cliché bekeken wordt. Interpretatie is daar iden- tiek aan interpretatie van de overdracht.

Dat deze conceptie (die de overdracht herleidt tot een te interpreteren herhaling) zo courant werd en op zo veel unanimiteit mocht rekenen, doet vragen rijzen. Deze unanimiteit is minstens verdacht. Zou ze er niet op kunnen wijzen dat iets in de overdracht een onbehagen bij de psychoanalyticus oproept, dat iets in de overdracht zijn comfort verstoort? Dat de overdracht, wanneer ze verschijnt als stagnatie, als stilvallen van de associaties, als revolte tegen de basisregel en het fameuze analytisch ‘contract’, niet zozeer impliceert dat de patiënt aan de analyticus zou denken, maar dat de analyticus daar plots uit *zijn* stilte wordt gehaald, daar plots aan *zijn* patiënt begint te denken, en zich plots geconfronteerd ziet met de vraag: ‘Wat gebeurt er? Waarom associeert mijn patiënt niet langer? En wat nu?’

12. *Ibid.*, 460.

13. *Ibid.*

De vraag zo stellen heeft de merite om licht te werpen op een stelling van Lacan, waar hij zegt dat de overdracht het verlangen van de analyticus in het spel brengt, dat de analyticus zich moet confronteren aan de overdracht. Deze stelling heeft niets vanzelfsprekend indien men de overdracht beschouwt als louter ‘opening’ van het onbewuste. Zolang uw patiënt associeert, is het enige verlangen dat werkzaam is het verlangen van de Ander, het verlangen van het onbewuste, dat zich, doorheen het spreken, wenst te manifesteren. Wanneer de patiënt associeert, is de kuur één en al dynamiek; de analyticus kan zich daar op de achtergrond houden. Wanneer de associaties echter stoppen en het onbewuste zich afsluit, introduceert er zich in deze dynamiek van de kuur een complexiteit. Geconfronteerd met deze nieuwe manifestatie van het onbewuste - haar sluiting - voelt de analyticus aan dat het daar niet langer volstaat om de plaats van de grote Ander, van de dode Ander, in te nemen. De noodzaak van een act tekent zich af, hetgeen met de nodige horreur kan gepaard gaan. Noteerde Freud niet in zijn College XXVII (‘De overdracht’) dat de analyticus de overdracht, wanneer ze zich als sluiting presenteert, “ongaarne erkent”?¹⁴ Gaarne of niet, geen enkele analyticus ontsnapt, zoals Michel Silvestre¹⁵ het stelt, aan de overdracht, of hij nu freudiaan of lacaniaan is. Het antwoord op de overdracht als sluiting verschilt echter; de ware breuk tussen lacanianen en post-freudianen situeert zich daar.

Men zou kunnen stellen dat de post-freudianen alles in het werk gesteld hebben om zich er niet aan te moeten confronteren. De eerste twee pagina’s van Freuds artikel over de ‘dynamiek van de overdracht’ hebben hun daarin geholpen. Meerdere wegen werden ingeslagen en verschillende theorieën tekenden zich af, naargelang de smaak van elkeen; drie theoretische stromingen domineren, die elk de middelen aanbieden om een onbehaaglijk punt binnen de overdracht te elimineren:

- de tegenoverdracht: “jij, jij plaatst mij daar, bij mij roept dat dit op.” In deze *two-body psychology* wordt de aanwezigheid van de analyticus herleid tot zijn subjectiviteit.
- de interpretatie van de overdracht: de overdracht reduceren, om ze te elimineren.
- de overdracht als herhaling beschouwen, hetgeen toelaat te geloven dat men er voor niets tussen zit.

Niets in het oeuvre van Freud wettigt dergelijke reducties van de complexiteit van het fenomeen van de overdracht. Sommige post-freudianen (voorzitters van de IPA inclusief) nemen dan ook letterlijk afstand van bepaalde facetten van Freuds theorie (de meest veeleisende), en ‘corrigeren’ hem!

Indien we de evolutie van Freuds conceptie over de overdracht bekijken, krijgen we iets van deze orde:

- Eerste tijd (Dora, 1905): de opening van het onbewuste is herhaling; de analyticus is een representant van een historische figuur (bijvoorbeeld van de vader).
 “De overdrachten zijn nieuwe versies, reproducties van de implusen en fantasieën die, terwijl de analyse voortgaat, moeten worden gewekt en bewustgemaakt, met de voor dit type gedachteformaties karakteristieke vervangen van iemand uit het vroegere leven van de patiënt door de persoon van de arts. Om het anders te zeggen: een hele reeks vroegere psychische ervaringen komt niet als tot het verleden behorende, maar als actuele relatie met de persoon van de arts weer tot leven (...). Overdrachten zijn gewone herdrukken, ongewijzigde nieuwe edities.”¹⁶
 Binnen de overdracht opent het onbewuste zich en wat het produceert is een reproductie: een oude liefde, die zich nu adresseert aan een representant van de oude geliefde.
- Freud van 1912 (‘Dynamiek van de overdracht’)
 “Ieder mens heeft door het samenwerken van aangeboren dispositie en invloeden van buitenaf gedurende zijn kinderjaren een karakteristieke vorm ontwikkeld waarin hij zijn liefdesleven bedrijft (zowel op het vlak van de liefdesvoorwaarden, de driften, als de doelen). Dit levert om zo te zeggen een cliché op, dat in de loop van het leven regelmatig wordt herhaald en opnieuw afgedrukt.”¹⁷
 Eén zijde van de overdracht is herhaling en opening van het onbewuste. Maar dit onbewuste kan zich ook sluiten, en deze sluiting maakt het mogelijk om het cliché te actualiseren en te analyseren; niets kan immers *in absentia* of *in effigie* gedood worden.¹⁸

De overdracht is daar zowel herhaling als bewerkbare actualisatie.

14. Freud, S. (2006 [1916-17a]). Colleges inleiding tot de psychoanalyse. De overdracht. In: *Werken 7*, Amsterdam, Boom, 587.

15. Silvestre, M. (1987). *Demain la psychanalyse*. Paris, Navarin.

16. Freud, S. (2006 [1905e]). Fragment van de analyse van een geval van hysterie [*Dora*]. In: *Werken 4*, Amsterdam, Boom, 219.

17. Freud, S. (2006 [1912b]). *O.c.*, 458.

18. *Ibid.*, 466.

- De derde tijd, in 1915, met ‘Opmerkingen over de overdrachtsliefde’, luidt een definitieve breuk in met zijn theorie dat de overdracht in essentie herhaling zou zijn; de liefde in de overdracht is geen oude, zich herhalende liefde, maar een echte liefde.¹⁹ Ze houdt natuurlijk een stuk herhaling in, maar dat is eigen aan elke liefde; ze wordt natuurlijk ook aangewend door de weerstand, maar ze is niet enkel weerstand; een deel ervan richt zich inderdaad aan een ouderlijk imago, maar een ander deel heeft als object een actuele, opake, stille aanwezigheid die niet het masker van de Vader draagt. In het fenomeen van de ‘aanwezigheid’ dat opduikt in de stilte, zien we immers dat de analyticus op de plaats komt te staan van de betekenaar die *ontbreekt* (en niet: van deze die zich herhaalt). Wanneer de analysant in het associëren stoot op een gat in de Ander, op een tekort aan woorden, op een ‘schuilplaats van de libido’, dan wordt dit grenspunt *overgedragen* op de analyticus. De analyticus staat dan, zoals Eric Laurent²⁰ het zei, op de plaats van het trauma, op de plaats van wat Freud de “stilte van de driften” noemde. En het is daar waar de analyse aan onbewust materiaal kan raken dat enkel via de overdracht toegankelijk is, en niet via associaties; materiaal betreffende de verhouding van de analysant tot het object. De analyticus wordt daar in zijn aanwezigheid een localisatie van de drift, hij neemt daar een reële zijde van het onbewuste op zich. Van daaruit wordt het mogelijk om iets van de drift af te bakenen, voorbij het talig materiaal; van daaruit wordt ook een einde van de analyse denkbaar.

Lieve Billiet heeft onlangs, in haar interventie (PPaK, 14 oktober 2017²¹), een citaat van Freud aangehaald dat ik hier graag herneem. Het komt uit College XXVII.²² Freud stelt er dat de overdracht “afhangt van de activering van libido.” We kunnen in dit citaat de voorspiegeling zien van wat Lacan in het XIe Séminaire als overdracht zal definiëren: “*la mise-en-acte de la réalité sexuelle de l’inconscient.*”²³

Ik eindig met een citaat van Jacques-Alain Miller, uit zijn tekst *L’inconscient à venir*:
 “De these is niet dat de analyticus het onbewuste

weten kent, dat hij het onbewuste van zijn patiënt leest zoals een boek. De these is dat de analyticus, in zijn aanwezigheid, iets van het genot incarneert, het is te zeggen, het niet te symboliseren deel van het genot incarneert.

Zeker, een deel van het genot is gesymboliseerd [...]. Maar er is ook een deel van de drift dat noodzakelijkerwijze niet gesymboliseerd is, en de noodzakelijke aanwezigheid van de analyticus in vlees en bloed is daar de getuigenis van. Freud ging ervan uit dat, vooraleer de overdracht werd ontdekt, er geen bewijzen waren voor het driftmatig karakter van symptomen. Wel, we hebben het bewijs van het object *a* door het noodzakelijke van de aanwezigheid van de analyticus (*par le nécessaire de la présence de l’analytiste*), van vlees en bloed, en wel omdat er een niet te symboliseren deel van het genot is. [...] Het niet te symboliseren deel van het genot vereist de aanwezigheid van de analyticus (en dus: geen analyses via internet, aan de telefoon, enz.). De analyticus is er ter dezen titel – ten titel van zijn incarnatie, en niet vanwege het weten waarover hij zou beschikken over het onbewuste weten van de patiënt. Het is zelfs veeleer de ‘passie van de onwetendheid’ die hem met het *sujet supposé savoir* verbindt.”²⁴

19. Freud, S. (2006 [1915a]). *O.c.*, 444.

20. Laurent, E. (2002). Le trauma à l’envers. In: *Ornicar digital*, 204.

21. PPaK-Gent, programma psychoanalytische kliniek. Werkjaar 2017-2018: ‘Klinische praktijk (z)onder overdracht?’ (*nvdr*)

22. Freud, S. (2006 [1916-17a]). *O.c.*, 591.

23. Lacan, J. (1964 [1973]). *Le Séminaire, livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 133.

24. Miller, J.-A. (2017 [1999]). *O.c.*, 108. Eigen vertaling.

V.U. Els Van Compernelle,
Wolterslaan 17, 9070 Gent

Directrice van de publicatie:
Els Van Compernelle
(voorzitster Kring voor psychoanalyse
van de New Lacanian School)

Hoofdreductie:
Vic Everaert

Wetenschappelijk comité / Redactieleden:
Katrien Mortier, Els Van Compernelle,
Glenn Strubbe, Vic Everaert
(het bureau van de Kring)

Ontwerp en vormgeving:
Lisa De Brouwere
(www.lisadebrouwere.be)

Het tijdschrift van de Kring voor
Psychoanalyse van de New Lacanian
School werd opgericht in 2005 onder de
naam sKRIPtA en verscheen tot 2015 drie
maal per jaar in een papieren versie. Kring
Online verschijnt sinds september 2016 en
is de (digitale) opvolger van sKRIPtA.

Meer info:

Kring voor Psychoanalyse van de NLS:
www.kring-nls.org

PPaK-Gent:
www.ppak-gent.be

Eurofederatie van Psychoanalyse:
www.europsychoanalysis.eu

New Lacanian School:
www.amp-nls.org

World Association of Psychoanalysis:
www.wapol.org

